

**Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati* Anggitane Iman Budhi Santosa
(Tintingan Antropologi Sastra)**

**Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati* Anggitane Iman Budhi Santosa
(Tintingan Antropologi Sastra)**

WAHYU DWI LESTARI

S-1 Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
tresnapitik@gmail.com

Dra. Sri Sulistiani, M.Pd.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah (Jawa), Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya

ABSTRAK

Novel *Pulung Gantung Tali Pati* anggitane Iman Budhi Santosa mujudake sarana kanggo ndeleng kapitayane manungsa marang mistis lan mitos ana ing masarakat Gunung Kidul. Adhedhasar andharan kasebut, underan panlitene ana papat yaiku (1) kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis, (2) kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos, (3) kawusanane kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos, lan (4) pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa. Tujuwane panliten iki yaiku ngandharake wujud kapitayan lokal marang mistis, mitos, kawusanane, lan pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa.

Panliten iki nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif kanggo ndheskripsekake kedadeyan ngenani kapitayan lokal marang mistis lan mitos kanthi nggunakake tintingan antropologi sastra. Sumber dhata primere yaiku novel PGTP. Sumber dhata sekundhere yaiku pamawase masarakat kanthi wawancara. Dhata-dhata primer sing digunakake yaiku tetembungan, ukara, lan paragraf ngenani kapitayan lokal marang mistis lan mitos sajrone novel kasebut. Dhata-dhata sekundher sing digunakake arupa tetembungan sing diandharake lumantar wawancara saka narasumber ana ing bebrayan ngenani pamawase babagan mistis lan mitos. Tata cara kanggo nglumpukake dhata kanthi riset kapustakan, maca, nyathet, lan wawancara.

Asile saka panliten sajrone novel PGTP yaiku (1) kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis, yaiku ngenani laku spiritual, bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib sing dipitayani dening masarakat Gunung Kidul kasebut. Laku spiritual sing dicakake yaiku lek-lekan lan kothekan kanggo nyingkirake bangsa alus. Bangsa alus yaiku anane lelembut lan dhemit. Wangsit arupa wisikan dening dhemit lan gegambaran wong jubah putih. Menawa ilmu gaib kayata ilmu sing diduweni dening dhukun, (2) kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha, lan sirikan sing ana ing novel kasebut. Gugon tuhon marang unen-unen utawa pitutur wong biyen. Menawa pralambang arupa anane tandha menawa ana tetuwuhan thukul, kewan padha teka, lan kahanan sing dumadi. Legendhane yaiku legendha ngenani Gunung Gambar. Pungkasan yaiku ngenani sirikane masarakat Gunung Kidul, (3) kawusanane kapitayan lokal masarakat Jawa kaperang dadi loro, kaping sepisan yaiku kawusanan positipe ndadekake masarakat bisa nguri-uri anane kapitayan Jawa, kaping pindho yaiku kawusanan negatipe masarakat dadi nyalahgunakake kapitayan kasebut kanggo tumindak musrik, lan (4) pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal ana ing bebrayan Jawa yaiku masarakat akeh sing isih pitaya marang mistis lan mitos kayata isih mitayani anane lelaku spiritual awujud pasa, lek-lekan, lan kothekan, bangsa alus arupa wewe, pocongan, lan sapiturute, wangsit arupa impen lan gegambaran gaib, ilmu gaib dening dhukun, gugon tuhon arupa pitutur luhur, legendha dumadine sawijine papan, lan sirikan arupa kuwalat lan ora ilok.

Tembung-tembung wigati: *kapitayan lokal, mistis, mitos*

BAB I

PURWAKA

Ana ing babagan purwaka iki ngemot limang perangan. Perangan-perangane yaiku lelandhesane panliten, underane panliten, tujuwan panliten, paedah panliten, lan panjlentrehane tembung cundhuk karo irah-irahan. Andharan jangkepe kaya ing ngisor iki.

1.1 Lelandhesane Panliten

Novel yaiku wujud karya fiksi sing nduweni isi kanggo nyritakake kanthi jangkep ngenani jinise prakara

utawa tema sing dirembug kayata romansa, sejarah, lan sapanunggalane. Novel uga nduweni kaluwihan. Kaluwihane novel miturut Nurgiyantoro (2010: 11) yaiku kanggo nyritakake sawijine babagan ngenani tema sing dikarepake pangripta kanthi jangkep. Tujuwan saka maca novel tumrap pamaca yaiku kanggo golek panglipur jalaran isine novel entheng kanggo dingerteni, nanging ana uga novel sing mbutuhake ketlatenan jalaran ora cetha tema lan amanate. Mula saka iku, pamaca kudu tlaten anggong maca lan mangerteni amarga saben novel beda-

**Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati* Anggitane Iman Budhi Santosa
(Tintingan Antropologi Sastra)**

beda anggone cara nyuguhake gumantung saka daya rasa lan pamikire pangripta.

Ana ing kasusastran Jawa, pangripta sastra sing sregep anggone nggawe karya sastra ing tanah Jawa yaiku Iman Budhi Santosa. Iman miyos ing Magetan, 28 Maret 1948. Panjenengane kasil ngedegake Persada Studi Klub (PSK), komunitas penyair mudha ing Malioboro, bebarengan karo Umu Landu Paranggi Cs. Rampung saka pendhidhikane ing sekolah perkebunan/pertanian banjur nyambut gawe dadi PNS ing Dinas Perkebunan Provinsi Jawa Tengah. Saiki mapan ing Yogyakarta, lan isih nulis babagan sastra lan kabudayan Indonesia Jawa. Saka senenge anggone nulis, panjenengane nduweni karya sing akeh banget arupa geguritan, crita cekak, novel, lan esei sing mlebu ing antologi lan ana sing diterbitake ing surat kabar/majalah.

Sastra sing awujud novel saka Iman Budhi Santosa yaiku kanthi irah-irahan *Pulung Gantung Tali Pati* sing sabanjure bakal dicekak PGTP. Novel kasebut kalebu limang novel paling apik sing menangi sayembara panulisan novel Jawa sing dianakake dening Dinas Kebudayaan Daerah Istimewa Yogyakarta. Novel PGTP sing wis kasil oleh pangaji-aji saka Dinas Kebudayaan Daerah Istimewa Yogyakarta banjur diterbitake. Ana ing novel PGTP iki, Iman minangka pangripta pinter anggone nggambarake kahanan masarakat sing manggon ing Gunung Kidul.

Gunung Kidul yaiku kabupaten sing ana ing Daerah Istimewa Yogyakarta sing punjere pamarentahane ana ing Kecamatan Wonosari. Kabupaten kasebut nduweni 18 Kecamatan. Ambane kabupaten kasebut yaiku 1.485,36 km² utawa wetara 46,63 % saka ambane Daerah Istimewa Yogyakarta. Wewatesane wilayah Kabupaten Klaten lan kabupaten Sukoharjo ing sisih lore, kabupaten Wonogiri ing sisih wetane, samudra Hindhia ing sisih kidule, lan kabupaten Sleman ing sisih kulone kabupaten kasebut.

Separo saka dhaerah sing ana ing kabupaten Gunung Kidul arupa pagunungan. Gunung Kidul nduweni titikan kanthi dhaerah sing panas lan padhas ing mangsa ketiga. Ing novel PGTP iki uga dicethakake menawa saka kahanan sing panas lan padhas kasebut ndadekake para masarakate ora nduweni urip sing kacukupan. Bisane ndadekake urip sing ora kacukupan jalaran dhaerah Gunung Kidul iku arang udan saengga ndadekake kurang banyu. Saka kedadean iku, tetanduran uga kewan-kewan padha kuru jalaran kurang pangan sing cukup. Kahanan iku ndadekake dol tinukune mungkret lan masarakat sing nduweni kewan lan tetanduran ora oleh asil sing apik.

Iman nyritakake menawa prakara-prakara ana ing sajrone novel PGTP bisa nyurung masarakat Gunung Kidul kanggo pitaya marang mistis lan mitos. Anane kapitayan marang mistis jalaran anane pengasilane masarakat sing kurang cukup banjur ndadekake ora nduweni kamajuan kaya masarakat sing ana ing kutha. Kamajuan sing ora diduweni kayata akeh masarakat sing ana ing novel kasebut isih mertamba ora menyang dhokter nanging isih menyang dhukun jalaran kakurangan dhuwit kanggo menyang dhokter.

Saliyane njalari pitaya marang mistis, pengasilan masarakat sing ora cukup uga bisa njalari pitaya marang mitos. Salah sawijine kapitayan sing dumadi yaiku

masarakat ora bisa ndeleng pawarta saka medhia sosial. Saka medhia kasebut ngemot pawarta ngenani gumantine mangsa lan pawarta ngenani apa wae kaandharake. Kabeh iku ndadekake masarakat amung gumantung saka kapitayan marang anane unen-unen lan pralambang ana ing alam sakupenge. Dhasare uga masarakat Gunung Kidul kalebu masarakat abangan, yaiku kenthel ngenani kapitayan kejawene tinimbang agamane (Geertz, 1981: 5).

Saka maneka kapitayan saka masarakat Gunung Kidul kayata kapitayan marang mistis lan mitos kasebut ndadekake panliti mligekake ana ing panliten ngenani antropologi sastra. Antropologi sastra yaiku sawijine tintingan kanggo nemokake kapitayane manungsa ana ing sajrone karya sastra. Antropologi sastra tujuwan utamane kanggo nemokake maneka warna panguripane manungsa saka kabudayan utawa kapitayane kayata kapitayan marang adat istiadat, tradhisi, seremonial, mitos, lan sapanunggalane (Endraswara, 2013: 6).

Kapitayan marang mistis lan mitos lumrahe dening masarakat Jawa dicakake kanggo *pandangan hidup* sing bisa dipitaya lan digugu jalaran ngemot paugeran sing diwarisake lan dikulinakake ana ing sajrone masarakat (Endraswara, 2006: 5). Kapitayan ana ing masarakat uga beda-beda ana ing saben dhaerah. Kapitayan sing dinggo gumantung keyakinan saka pamikiranane masarakat ing saben dhaerah (lokal).

Miturut Mufid (2012: 15) ana rong jinis perangan sing ndhasari sajrone kapitayan lokal, yaiku lokalitas lan spiritualitas. Lokalitas gegayutane karo barang sing kasat mripat sing bisa diarani mitos. Menawa spiritualitas gegayutan karo barang sing ora kasat mripat sing diarani mistis. Cundhuk karo jlentrehan sadurunge, kapitayan lokal masarakat Jawa sing dijupuk yaiku sing ana ing dhaerah Gunung Kidul. Ana ing novel PGTP nyritakake ngenani dhaerah Gunung Kidul sing isih mitayani babagan mistis lan mitos nganti saiki.

Akeh-akehe pawongan ngerteni menawa mistis iku mesthi ana pangaribawane saka makhluk sing ora kasat mripat. Kapitayan ngenani mistis dipitaya dening mbah buyut lan leluhur sing durung mangerteni ngenani modhernisasi utawa mlebu jaman *globalisasi*. Mistis miturut Suseno (2003: 181) bisa digunakake kanggo nambani penyakit-penyakit, kanggo ngramalake mangsa sing arepe kelakon, utawa golek rejeki. Ilmu mistis sing nduweni amung dhukun lan wong sing nduweni ilmu kanuragan liyane. Perangan-perangan kanggo nindakake kapitayan mistis miturut Endraswara (2006: 24-28) ana maneka wujud, kayata: laku spiritual, roh/ bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib.

Suwalikane saka mistis, mitos dadi kapitayan sing awujud kasat mripat. Miturut Endraswara (2006: 5-7) mitos ana maneka warna, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha utawa dongeng, lan sirikan. Awit saka jinis-jinis mitos kasebut, masarakat Jawa akeh sing isih ngugemi jalaran iku bisa dadi kapitayan lan paugeran kanggo cagake urip sing becik jalaran mitos minangka asil pamikiranane leluhur sing diturunake marang anak putune.

Alasan panliti njupuk novel iki kanggo bahan panliten yaiku sangertine panliti durung ana sing nliti lan saka irah-irahane *Pulung Gantung Tali Pati* wis ngandhut sawijine ringkesan anane sawijine kedadean sing

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tintingan Antropologi Sastra)

nengsemake. Novel iki akeh-akehe ngrembug ngenani kapitayan-kapitayan marang mistis lan mitose masarakat Gunung Kidul Yogyakarta. Panliti nitingi novel PGTP iki nggunakake teori antropologi sastra sing ngrembug ngenani sawijine perangan antropologi yaiku kapitayan. Ing kaca andharan bakal kajlentreh ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa arupa mistis lan mitos uga kawusanane saka kapitayan mistis lan mitos jangkep karo anane pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa.

1.2 Underane Panliten

Adhedhasar landhesane panliten, mula underane panlitene kayata ing ngisor iki.

- (1) Kepriye kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa?
- (2) Kepriye kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa?
- (3) Kepriye kawusanane saka kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa?
- (4) Kepriye pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa?

1.3 Ancase Panliten

Adhedhasar underane panliten ing ndhuwur, panliten iki nduweni ancas kayata ing ngisor iki.

- (1) Ngandharake wujud kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa.
- (2) Ngandharake wujud kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa.
- (3) Ngandharake kawusanane saka kapitayan lokal masarakat Jawa mistis lan mitos sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa.
- (4) Ngandharake pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa.

1.4 Paedahe Panliten

Paedah saka panliten iki yaiku:

- (1) Kanggo ilmu sastra
Panliten ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos uga kawusanane bisa nambah kawruh babagan sastra mligine ing jagade antropologi sastra lan bisa dadi sumbangan saka panliten tumrap ilmu sastra ngenani panliten antropologi.
- (2) Kanggo pamaca
Paedah kanggo para pamaca yaiku mangerteni ngenani kedadean mistis lan mitos uga kawusanane lan pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa.
- (3) Kanggo pasinaon sastra
Paedah kanggo pasinaon sastra yaiku minangka sumber informasi ngenani panliten awujud kapitayan lokal masarakat Jawa saka masarakat Gunung Kidul marang mistis lan mitos uga kawusanane lan pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa supaya bisa dadi

referensi utawa kanggo panliten sing saemper. Panliti uga ngarepake supaya panliten iki disampurnakake lumantar panliten anyar jalaran panliten iki durung sakabehane jangkep ateges akeh babagan sing durung kaandharake.

1.5 Panjlentrehe Tetembungan

Supaya ora uwal saka pirembugan, ing ngisor iki bakal kajlentrehake ngenani punjering babagan sing ana sambung rapete karo panliten ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa sajrone novel PGTP.

(1) Masarakat

Masarakat yaiku sakumpulane manungsa sing uripe ana ing sawijine dhaerah sing padha nduweni sesambungan miturut sistem adat istiadat tartamtu.

(2) Kapitayan lokal masarakat Jawa

Kapitayan lokal miturut Mufid (2012: 8) yaiku sistem kapitayan sing dadi bageyan saka sistem kabudayan ana ing sawijine komunitas.

(3) Mistis

Perangan kanggo nindakake kapitayan mistis miturut Endraswara (2006: 24-28) ana maneka wujud, kayata laku spiritual, roh/ bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib.

(4) Mitos

Mitos miturut Endraswara (2006: 5-7) ana maneka warna, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha utawa dongeng, lan sirikan.

(5) Antropologi Sastra

Antropologi sastra tujuwan utamane kanggo nemokake maneka warna panguripane manungsa saka kabudayane utawa kapitayane (Endraswara, 2013: 3).

BAB II

TINTINGAN KAPUSTAKAN

Sakabehane panliten mesthi mbutuhake tintingan kapustakan. Tintingan kapustakan iki nduweni bageyan utawa perangan. Bageyan utawa perangan sajrone tintingan kapustakan iki ana panliten saemper, teori-teori sing digunakake (antropologi sastra, simbolis, hermeneutika, kapitayan lokal masarakat Jawa, mistis, lan mitos), lan lelandhesane teori. Jlentrehane kaya ing ngisor iki.

2.1 Panliten Saemper

Panliten saemper iki dadi sawijine referensi kanggo panliti sajrone nindakake panliten. Saka panliten saemper, panliti bisa nemokake panliten sing padha lan ora padha karo panliten sing ditindakake dening panliti. Ing ngisor iki bakal kajlentrehake ngenani panliten saemper saka skripsi sing nduweni sesambungan karo panliten sing dilakoni dening panliti.

Deni Iska Dian Nita (2010), panliten kanthi irah-irahan *Mistis lan Mitos sajrone crita sambung Salindri Kenya Kebak Wewadi anggitane Pakne Puri*. Panliten kasebut ngrembug ngenani panguripane masarakat Jawa kalebu sosial budaya, mistis, lan mitose. Asile saka panliten kasebut ana limang bageyan, yaiku: (1) adat-istiadat nindakake slametan labuhan lan tingkeban, (2) kapitayan kejawen ngenani anane titah gaib, (3) tata krama

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tintingan Antropologi Sastra)

ngormati wong sing luwih tuwa lan drajade luwih dhuwur marang masarakat Jawa, (4) tataran sosial budaya masarakat Jawa, lan (5) sistem paseduluran.

Sa'ad Baharuddin (2014), panliten kanthi irah-irahan *Kapitayan sajrone Cerbung Esem ing Lingsir Sore anggitane Naryata (Tintingan Antropologi Sastra)*. Panliten kanthi tintingan antropologi sastra iki ngrembug ngenani kapitayan-kapitayan sing isih diugemi dening masarakat sajrone cerbung EILS. Kapitayan kasebut ana telung werna, yaiku: (1) kapitayan marang gugon tuhon, yaiku kapitayan marang nikahan sedulur pancer wali sing ora oleh ditindakake, (2) kapitayan marang dhukun, lan (3) kapitayan marang ilmu petungan.

Panliten-panliten sing ana ing ndhuwur kasebut ditintingi nganggo antropologi sastra. Pambedane panliten sing ditindakake dening panliti karo panliten sadurunge salah sawijine yaiku ana ing objek panliten. Objek panliten sing ditliti dening panliti awujud novel kanthi irah-irahan *Pulung Gantung Tali Pati* anggitane Iman Budhi Santosa. Prakara sing dirembug memper karo panliten sadurunge, yaiku ngenani kapitayan marang mistis lan mitos. Pambeda liyane, panliten sing ditindakake dening panliti ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa masarakat sing ana ing dhaerah Gunung Kidul, Yogyakarta.

2.2 Antropologi Sastra

Antropologi sastra kanthi jembar ditegesi analisis lan pamahaman kanggo karya sastra sajrone sesambungane karo pamikiranane manungsa. Antropologi sastra yaiku kajiyatan karya sastra sing mujudake cara mangerteni manungsa lan warisan budayane (Ratna, 2011: 31). Tegese, saka maneka warisane leluhur sing ngemot kapitayan ngenani pamikiran-pamikiran sing dianggep bener diandharake ana ing sawijine karya sastra. Antropologi lan sastra padha nduweni sesambungan karo karya sastra arupa sastra lisan, folklor, lan tradhisi lisan ana ing masarakat (Ratna, 2011: 37).

2.3 Simbolis

Simbolis minangka kabutuhan kanggo mangerteni lan nganalisis maneka werna babagan ana ing masarakat kanggo nuduhake kepriye masarakat ndeleng, ngrasa, lan mikir ngenani samubarang (Geertz, 1992: 31).

2.4 Hermeneutika

Hermeneutika miturut Mulyono (2012: 15) asale saka tembung Yunani *hermeneuion* ateges napsirake utawa nerjemahake. Kanthi umum, hermeneutika bisa diarani sawijine tintingan ngenani *interpretasi* makna.

2.5 Kapitayan Lokal Masarakat Jawa

Miturut Mufid (2012: 15) ana rong jinis perangan sing ndhasari sajrone kapitayan lokal masarakat Jawa, yaiku lokalitas lan spiritualitas. Lokalitas gegayutane karo barang sing kasat mripat sing bisa diarani mitos. Menawa spiritualitas gegayutan karo barang sing ora kasat mripat sing diarani mistis.

2.6 Mistis

Endraswara (2006: 24-28) ngandharake menawa kapitayan ngenani mistis sing dipitaya dening masarakat

Jawa ana maneka wujud, kayata: laku spiritual, roh/bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib.

2.6.1 Laku Spiritual

Laku spiritual miturut Endraswara (2006: 24-27) yaiku sikap budaya spiritual Jawa kanggo nindakake sawijine kagiyatan ritual tanpa anane wewatesan kayata beda agama.

2.6.2 Bangsa Alus

Bangsa alus uga ana maneka jinis. Bangsa alus miturut Geertz (1989: 19-20) diperang dadi lima, yaiku memedi, lelembut, dhemit, thuyul, lan dhanyang.

2.6.3 Wangsit

Wangsit yaiku tandha-tandha anane gaib (Endraswara: 2006: 28).

2.6.4 Ilmu Gaib

Laku tapa lan semedi yaiku minangka cara kanggo ngolehake kasekten lan nrima kekuwatan gaib (Suseno, 2003: 181).

2.7 Mitos

Mitos miturut Endraswara (2006: 5-7) ana maneka warna, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha utawa dongeng, lan sirikan.

2.7.1 Gugon Tuhon

Miturut Suwarni (2018: 10) gugon tuhon diperang dadi telu. Jlentrehane kaya ing kaca sabanjure.

- (1) Gugon tuhon salugu yaiku gugon tuhon ngenani kapitayan marang sukerta.
- (2) Gugon tuhon isi wasita sinandhi yaiku gugon tuhon sing sesambungan karo pitutur sing asipat simbolik.
- (3) Gugon tuhon pepali, yaiku gugon tuhon sing asale saka para leluhur sing isine pepali sing asale saka wong sing cikal bakal manggoni sawijine panggonan.

2.7.2 Pralambang

Pralambang miturut Prabowo dkk (2015: 297) yaiku tandha-tandha ngenani samubarang sing ngandhut sawijine makna tartamtu.

2.7.3 Legendha

Miturut Danandjaja (1997: 66) legendha yaiku sawijine crita rakyat sing dianggep dening empune minangka sawijine crita sing nggambarake ngenani kedadean sing nate dumadi.

2.7.4 Sirikan

Jinise sirikan yaiku ana tetembungan ora ilok lan kuwalat (Endraswara, 2006: 7).

BAB III

METODHE PANLITEN

Andharan ing bab III iki ngenani: ancangan panliten, sumber dhata, dhata, instrumen panliten, tata cara panglumpukane dhata, kaabsahan dhata, tata cara nganalisis dhata, lan cara analisis asile jlentrehan. Ana ing ngisor iki bakal kababar kanthi cetha lan gamblang ngenani metodhe panliten sing dilakoni dening panliti

3.1 Ancangan Panliten

Metodhe dheskripsi kualitatif ana ing sajrone panliten iki kanggo nggambarake utawa ndheskripsikake kabeh kedadean sing ana ing objek panliten arupa novel *Pulung Gantung Tali Pati* kanthi nggunakake tintingan antropologi sastra. Panliten sing ditintingi nganggo

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tinting Antropologi Sastra)

tinting antropologi sastra iki ngrembug ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos sing dipitaya dening masarakat Gunung Kidul jangkep karo kawusanane. Ana pirembungan maneh sing ngandharake ngenani pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa kanggo panjangkepane andharan supaya luwih gamblang.

3.2 Sumber Dhata

Sumber dhata ana loro, yaiku sumber dhata utama lan sumber dhata panyengkuyung. Sumber dhata utama utawa primer ana ing panliten iki yaiku novel *Pulung Gantung Tali Pati*. Sumber dhata sekundhere yaiku kajupuk saka bab sing slaras karo panliten, awujud pamawase masarakat ana ing bebrayan.

3.3 Dhata

Saka underan kapisan, kapindho, lan katelu nggunakake dhata primer arupa tetembungan, ukara, lan paragraf ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos sing ana ing sajrone novel PGTP. Kanggo ngonceki underan sing kapapat nggunakake dhata sekundher arupa tetembungan sing diandharake lan ditulis lumantar wawancara saka narasumber ana ing bebrayan ngenani pamawase masarakat babagan kapitayan lokal masarakat Jawa.

3.4 Instrumen Panliten

Instrumen panliten sing utama sajrone panliten iki yaiku panliti dhewe. Panliti minangka paraga sing utama kanggo nglumpukake dhata, nyusun dhata, lan nintingi dhata sing selaras karo underane panliten ing sajrone novel PGTP ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos. Menawa instrumen panyengkuyung yaiku instrumen sing dibutuhake panliti kanggo panjangkep anggone nglumpukake dhata. Piranti panyengkuyung sing digunakake yaiku lumantar lembar korpus dhata. Lembar korpus dhata yaiku lembar sing diasilake saka olehe nyathet (Soniatin, 2018: 1).

3.5 Tata Cara Nglumpukake Dhata

Tata cara panglumpukane dhata mujudake sawenehe cara kanggo ngasilake dhata-dhata sing dibutuhake sajrone panliten. Cara nglumpukake dhata ing panliten iki kanthi teknik kapustakaan, waca, nyathet, lan wawancara.

3.6 Kaabsahan Dhata

Endraswara (2009:224) ngandharake menawa ana patang perangan sajrone panliten supaya dhata kasebut bisa diarani *valid* utawa sah. Patang perangane yaiku, (1) *triangulasi* sumber dhata, panglumpukane dhata, metode panglumpukane dhata, lan teori, (2) *checking* dhata, (3) *member check*, lan (4) review mitra besari.

3.7 Tata Cara Ngalalisis Dhata

panliten ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa sajrone novel PGTP anggitané Iman Budhi Santosa anggon-anggone nganalisis kajlentreh kaya ing kaca sabanjure.

- (1) Ngalalisis dhata ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis sing ana ing sajrone novel PGPT adhedhasar perangane. Perangane ana papat, yaiku laku spiritual, bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib.
- (2) Ngalalisis dhata ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos sing ana ing sajrone novel PGPT adhedhasar perangane. Perangane ana papat yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha, lan sirikan.
- (3) Ngalalisis kawusanan sing kaperang dadi loro yaiku kawusanan positip lan kawusanan negatip saka kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos ana ing sajrone novel PGTP. Ana ing kawusanan iki dibedakake kanthi patang warna, yaiku: (1) kawusanan positip kapitayan marang mistis adhedhasar perangane, (2) kawusanan negatip kapitayan marang mistis adhedhasar perangane, (3) kawusanan positip kapitayan marang mitos adhedhasar perangane, lan (4) kawusanan negatip kapitayan marang mitos adhedhasar perangane.
- (4) Ngalalisis dhata arupa pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa. Dhata bisa kajupuk saka wawancara ditujokake menyang masarakat ana ing bebrayan Jawa kanthi adhedhasar pangupajiwa lan agamane.

3.8 Tata Cara Analisis Asile Jlentrehan

Tata cara analisis asile jlentrehan yaiku kanthi prosedhur skripsi sing bener, laras, lan trep ditulis saka BAB I, BAB II, BAB III, BAB IV, lan BAB V. Andharan ngenani tata cara analisis asile jlentrehan diperang miturut prosedhur kaya ing ngisor iki.

Bab I (Purwaka) ngandharake lelandhesane panliten, underane panliten, ancane panliten, paedah panliten, lan panjlentrehane tembung.

Bab II (Tinting Kapustakaan) ngandharake panliten saemper, teori-teori sing digunakake (antropologi sastra, kapitayan lokal masarakat Jawa, mistis, lan mitos), lan lelandhesane teori.

Bab III (Metodhe Panliten) ngandharake ancangan panliten, sumber dhata, dhata, instrumen panliten, tata cara panglumpukane dhata, kaabsahan dhata, lan tata cara nganalisis dhata.

Bab IV (Andharan) ngandharake kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis, kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos, kawusanan saka kapitayan lokal masarakat Jawa marang mistis lan mitos, lan pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal masarakat Jawa.

Bab V (Panutup) ngandharake dudutan lan pamrayoga.

BAB IV

JLENTREHAN DHATA LAN DHISKUSI ASIL PANLITEN

4.1 Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis sajrone Novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa

Ana ing novel PGTP iki ditemokake sawijine kapitayan lokal masarakat Gunung Kidul marang mistis kanthi maneka warna. Perangane kapitayan mistis miturut Endraswara (2006: 24-28) ana maneka warna, kayata: laku spiritual, roh/ bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib. Andharan jangkep ngenani mistis kaya ing ngisor iki.

4.1.1 Laku Spiritual

Laku spiritual miturut Endraswara (2006: 24-27) yaiku sikap budaya spiritual Jawa sing ditindakake kanthi nganakake sawijine kagiyatan dening masarakat tanpa anane wewatesan sajrone status, strata, lan agama. Laku spiritual ana ing sajrone novel PGTP iki jinise arupa lek-lekan lan kothehan.

4.1.1.1 Lek-lekan

Lek-lekan minangka cara masarakat kanggo nindakake lelaku yaiku kanthi ora turu nganti tumeka isuk. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

Kayadene padatan, angger nemahi kahanan sing nganeh-anehi wong-wong lanang ing padesan Gunung Kidul banjur padha lek-lekan. Ngiras ngirus prihatin. Bebarengan ndonga muga-muga didohna saka sambekala kang asale sangkan-paran. Diparingana slamet dening Gusti Kang Akarya Jagad tumrap kulawarga sakukuban. (Santosa, 2017: 6)

Umume anggone lek-lekan wiwit jam sanga utawa sepuluh sawise rampung pakaryan kang dadi sanggemane. (Santosa, 2017: 6)

Pethilan kasebut nuduhake menawa ana ing dhaerah Gunung Kidul ana lelaku spiritual sing aran lek-lekan. Kagiyatan kasebut dening masarakat ditindakake jalaran anane kedadeyan sing dianggep nganeh-anehi. Kedadeyan sing dimaksud yaiku anane bangsa alus sing liwat ana ing dhaerah kasebut. Lelaku kasebut ditindakake kanthi melek ing wayah bengi lan ndedonga bebarengan. Makna simbolise sing sepisan, nuwuhake sikap wigati lan supaya diparingi slamet uga didohake saka sambikala mligine kanggo kulawargane. Lelaku kasebut dening masarakat dipitayani manjur kanggo nyingkirake bangsa alus jalaran wong melek iku sipate panas. Sing kapindhone, sapa wonge sing seneng melek bengi bisa waskita lan waspada menawa ana kedadeyan sing nganeh-anehi. Sing katelu yaiku ndadekake masarakat bisa wigati marang tanggane.

4.1.1.2 Kothehan

Kothehan yaiku sawijine kagiyatan sing adate kanthi ngunekake tetabuhan ana ing wayah bengi. Kagiyatan iki dianakake ing omahe wong sing lagi kesripahan, pamong, lan mubengi desa. Kagiyatan kasebut dadi kagiyatan wajib sing digunakake dening masarakat Gunung Kidul kanggo ngusir pulung gantung. Tuladhane kaya ing ngisor iki.

Embuh saking kesele, embuh saking bunege pikir, suwe-suwe Rini keturon. Nglilir-nglilir wis jam sepuluh bengi kebrebegen suwara kothehan sing ora ana pedhote. Tangi gregah, tanpa ndadak jungkatan lan ganti klambi dheweke mlayu metu. (Santosa, 2017: 36)

Saka anane nindakake lelaku kothehan kanthi ngunekake piranti supaya mertandhani anane manungsa sing isih melek. Menawa isih ana manungsa, si pulung gantung utawa bangsa alus iku ora wani ngetok. Ana paraga Rini ngrasa keganggu anane laku spiritual arupa kothehan sing dianakake wektu jam sepuluh bengi. Dheweke ora ngerti babar pisan menawa kothehan kasebut makna simbolise minangka cara kanggo gotong royong ngusir pulung gantung utawa lelembut sing dianggep ngganggu gawe. Dheweke mikir menawa bubar ana wong

lagi kepaten kok nganti gawe acara tetabuhan kanthi mubengi desa.

4.1.2 Bangsa Alus

Ana ing sajrone novel PGTP iki ngrembug ngenani bangsa alus kanthi jinis lelembut lan dhemit wae. Andharan jangkep ngenani jinis lelembut lan dhemit ana ing ngisor iki.

4.1.2.1 Lelembut

Lelembut miturut Geertz (1989: 19) yaiku bangsa alus sing bisa njalari lara, gendheng, kesurupan, lan mati. Lelembut iku bisa mlebu menyang awake wong utawa ngrasuk lan menawa ora cepet ditambahi dening dhukun, dheweke bisa mati. Sing dipitayani dening masarakat Gunung Kidul jinise lelembut arupa pulung gantung.

Bareng Rini ora nyelani takon maneh, Pak Kadhus nerusake anggone menehi katerangan nganti rampung. Manut kapitayane masarakat Gunung Kidul, wong mati nggantung dianggep dadi mangsane pulung gantung. Malah akeh sing percaya menawa pulung gantung kuwi wewujudan gaib sing “mbaureksa” tlatah pegunungan sakidul wetane kraton Ngayogyakarta iki. (Santosa, 2017: 38)

Pak Kadhus njlentrehake ngenani bab pulung gantung nganti rampung menyang Rini. Miturut kapitayan masarakat Gunung Kidul dhewe, wong sing mati nglalu jalaran dimangsa pulung gantung. Wewujudan kasebut uga dipitaya dening masarakat kono menawa pulung gantung dianggep wewujudan gaib sing mbaureksa ana ing pegunungan sakidul wetane kraton Yogya. Wewujudan kasebut makna simbolise dianggep bangsa alus sing sipate ngeden-edeni tur nggawe karugen tumrap manungsa.

4.1.2.2 Dhemit

Dhemit miturut Geertz (1989: 19-20) yaiku bangsa alus sing manggoni sawijine panggonan lan bisa mbantu pepengine wong. Dhemit dening sabageyan pawongan dianggep ngganggu, kamangka menawa ora diganggu uga bakal ora ngganggu. Dhemit padha karo manungsa, ana sing becik lan ana sing ala. Pethilane kaya ing ngisor iki.

Rini bali saka Dadapayu antarane jam rolas awan. Nalika ngliwati alas jati, ana bocah wadon kira-kira umur sepuluh taunan nggawa walang telung renteng ing pinggir dalan. Bocah mau nganggo sayak rupa soklat kumel. Klambine putih sajak arang kambon banyu. Rambute dikucir. Pakulitane ireng. Praenane semu bunder. Mripate rada sithip. (Santosa, 2017: 139)

Dhemit sing sepisan yaiku awujud bocah cilik wadon. Makna simbolise kanggo ngetes Rini iku nduweni wateg sing becik lan pantes apa ora kanggo diidini mbukak kasus mati nglalu ana ing Gunung Kidul. Bocah kasebut diweruhi nalikane Rini ngliwati dalan alas jati dhewekan antarane jam rolas awan. Miturut critane wong Jawa, makna simbolis saka jam rolas awan pas iku ora pikantuk kanggo metu saka omah jalaran dianggep metune barang sing ora kasat mripat. Ora nyana ana ing pinggir dalan dheweke kepethuk bocah wadon sing kira-kira umure sepuluh taunan nggawa walang telung renteng. Bocah kasebut sing kudune isih sekolah malah dodolan walang goreng ana ing pinggir dalan sajrone alas jati kanthi ngganggu busana sayak rupa soklat kumel, klambine putih

reged, rambute dikuncrit, Pakulitane ireng, praenane semu bunder, lan mripate rada sithip.

4.1.3 Wangsit

Wangsit ana ing sajrone novel PGTP digambarake arupa anane wisikan sing ngemot ngenani pituduh-pituduh dening dhemit. Wisikan kasebut ana sawise Bambang meruhi wewujudan ireng sing manggon ana ing omahe. Wisikan kasebut makna simbolise supaya paraga Bambang tansah ngati-ati saben nindakake pegaweyan lan kagiyatane. Bambang mikantukake sawijine wangsit yaiku arupa wisikan-wisikan saka dhemit. Wisikan kasebut awite meruhake wujud arupa wewujudan ireng sing manggon ana ing mburi omahe. Makna simbolis dhemit kasebut yaiku kanggo menahi pituduh arupa wisikan sing diwenehake menyang dheweke kabeh sejatine numusi ngenani gegambaran sing arepe klakon minangka wujud panuwunane wis diolehi manggon ana ing omahe. Andharane bisa kadeleng saka pethilan ing ngisor iki.

Nalika arep budhal Jemuahan menyang mesjid, dumadakan ana suwara keprungu ing kupinge. Embuh saka ngendi asale. Rumangsane Bambang ora saka njaban kuping, nanging saka njeron kuping. Unine ngelikake. Menyang mesjid aja nganggo sandhal mundhak ilang. Suwara mau ora dipaelu, budhal Jemuahan tetep nganggo sandhal jepit. Anehe, bubar Jemuahan sandhal mau digoleki mrana-mrene ora ketemu. Sidane Bambang bali ngomah mung nyeker. (Santosa, 2017: 110)

Pethilan kasebut nuduhake menawa nalika arepe budhal Jemuahan menyang mesjid, Bambang keprungu suwara aneh. Suwara kasebut asale saka njero kupinge nanging dheweke ora ngerteni iku suwarane sapa lan kena apa misiki dheweke. Suwara kasebut ora nduweni nyatan ala jalaran weneh pameling. Unine saka suwara kasebut yaiku ngelingake menawa menyang mesjid kanggo Jemuahan aja nganggo sandhal makna simbolise yaiku supaya mengko ora mundhak ilang. Suwara kasebut ora digagas babar pisan. Dheweke budhal Jemuahan tetep nganggo sandhal jepit. Saiba kagete, nalika bubar Jemuahan sandhal kasebut wis ora ana. Sandhal jepit sing dianggo iku digoleki mrana-mrene ora pethuk.

4.1.4 Ilmu Gaib

Anane kapitayan marang ilmu gaib minangka perangan saka kapitayan masarakat Jawa, makna simbolise supaya nguri-uri menawa masarakat Jawa uga nduweni kasekten arupa ngayomi masarakate. Wujud saka ngayomi manungsa yaiku arupa weneh tetulung. Bukti lan andharan jangkepe bisa kadeleng ana ing ngisor iki.

Kamangka umume desa lan pedhukuhan ing Gunung Kidul papane pating plencar dikubengi alas utawa gumuk. Wektu semono akeh dalan durung dibangun, apamaneh diaspal. Saperangan pancen wis ditlasah watu, nanging uga pirang-pirang isih wujud dalan lemah. Tumpakan durung rame kaya saiki, dadi lunga menyang endi-endi umume mung mlaku. Mula rakyat anggane golek pitulungan paling-paling menyang dhukun. Kamangka si dhukun ya durung mesthi ngerti lelara apa kang diadhepi lan bisa nambani. Dadi ora mokal menawa rakyat padesan akeh kang dadi korban. Embuh jalaran larane, embuh saka kaliren amarga kurang mangan saben dinane. (Santosa, 2017: 4)

Dhukun yaiku sawijine pawongan sing nduweni kekuwatan gaib. Saka iku dipitaya lan dijagakake banget dening masarakat Gunung Kidul menawa nduweni sawijine kasekten supaya bisa weneh tamba sapa wae sing mbutuhake. Salah sawijine yaiku kanggo nambani sawijine lelara. Dhukun didadekake sasarane masarakat kasebut kanggo mertambakne awake dhewe lan kulawargane. Kaping pindhone dhukun dipitayani dening sebageyan masarakat ana ing kasebut jalaran ora bisa nemokake dhokter ana ing dhaerah cedhak omahe. Mula, dhukun dadi pilihan sing dinggo mertamba senjata dhukun kasebut bisa utawa orane paling ora wis ngupaya golek tamba kanggo kesehatane.

4.2 Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mitos sajrone Novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa

Mitos miturut Hasanuddin (sajrone Manuaba dkk, 2012) minangka unsur tradhisi arupa sistem komunikasi sing menahi pesen ngenani paugeran saka jaman kawuri arupa idhe, pangling, utawa kaputusan sing diyakini. Tradhisi kasebut diugemi dening leluhur banjur diturunake marang anak putune. Tujuwane saka tradhisi kasebut ditindakake supaya ora ana pepalang saben mecaki dalan panguripan. Perangan-perangane saka mitos miturut Endraswara (2006: 5-7) ana maneka warna. Perangane yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha utawa dongeng, lan sirikan. Saka kapapat perangan kasebut uga ditindakake dening masarakat Gunung Kidul. Andharan jangkepe bakal dijentrehake kaya ing ngisor iki.

4.2.1 Gugon Tuhon

Ana ing novel PGTP iki ana pirembugan ngenani gugon tuhon. Gugon tuhon sing dirembug yaiku ngenani gugon tuhon isi wasita sinandhi lan gugon tuhon pepali. Jlentrehan jangkep ngenani gugon tuhon kaya ing ngisor iki.

4.2.1.1 Gugon Tuhon Isi Wasita Sinandhi

Salah sawijine gugon tuhon isi wasita sinandhi sing ana ing novel PGTP yaiku anane unen-unen. Unen-unen ngenani pitutur luhur ana ing tanah Jawa ana akeh banget. Pitutur kasebut ana maneka warna gumantung dhaerah sing ngecakake. Saben dhaerah nduweni pamawas dhewe-dhewe adhedhasar kapitayane. Unen-unen kasebut rata-rata dening masarakat ngendi wae tansah nindakake, ora amung dening masarakat Jawa wae. Mula saka iku, unen-unen dadi jinis saka perangan gugon tuhon sing aran gugon tuhon isi wasita sinandhi. Unen-unen sing ditindakake ana ing dhaerah Gunung Kidul yaiku menawa dadi wong cilik kudu gelem rekasa, maknane supaya penak uripe. Jlentrehan jangkepe kaya ing pethilan (122).

Patrap kaya ngono cetha tuwuh saka pamawas adhedhasar unen-unen kang ngemot pitutur luhur ing tanah Jawa. Menawa uripe wong cilik gumantung saka tangane dhewe. Tangah lamun njagakake liyan saengga awan bengi kudu tansah “obah”. Yen ora obah, ora bakal “mamah”. Ora gelem “adus kringet”, ya ora bakal “ngliwet”. (Santosa, 2017: 2)

Ana ing sajrone novel PGTP, masarakat Gunung Kidul mitayani unen-unen sing dianggep bener nyatane. Kayata pethilan ing ndhuwur ngandhut rong unen-unen

sing tetep diugemi wiwit jaman biyen nganti saiki. Makna simbolise unen-unen kasebut supaya didadekake paugeran sajrone mecaki dalan panguripan supaya katuntun. Unen-unen sing sepisan menawa “uripe wong cilik gumantung saka tangane dhewe”. Unen-unen kasebut makna simbolise menawa bisa mulyakne awake dhewe gumantung saka diri pribadine dhewe-dhewe kepriye carane ngupaya amrih uripe sarwa kecukupan lan slamet. Unen-unen sing kaping pindho yaiku kudune “aja nganti njagakake liyan saengga awan bengi kudu tansah obah, yen ora obah ora bakal mamah, ora gelem adus kringet, ya ora bakal ngliwet”. Makna simbolise yaiku menawa saben wong kudu gelem rekasa kanthi ngupaya lan ndonga. Nalika wektu awan kudu gelem nyambut gawe temen lan bengi kudu gelem ndonga amrih bisa katata becik anggane golek sandhang, pangan, lan papan ing dina sesuke. Ora gelem obah iku tegese tumindak kanthi ngupaya golek pegaweyan. Sapa wae sing ora gelem mergawe, tangeh lamun bisa mangan. Ora gelem ngupaya mergawe kanthi temenan uga ora bakal bisa makmur uripe.

4.2.1.2 Gugon Tuhon Pepali

Masarakat Gunung Kidul mligine ana ing dhaerah Watugagak mitayani ngenani wit ringin putih sing manggon ana ing makam Watugagak. Wit ringin kasebut dening masarakat dipitaya makna simbolise yaiku minangka kesakralan. Ana ing makam kono ringin putih wektu jaman biyen kebak susuhe gagak. Kamangka ora sembarang wong sing bisa meruhi manuk kasebut.

Padha kaya jaman saiki, menawa ana manuk gagak utawa manuk dares sing liwat ngemot makna simbolis menawa arepe ana wong ninggal donya. Ana ing jaman biyen manuk gagak uga kaya mangkono. Mula saka iku, menawa ana ing makam Watugagak ora oleh sembrana lan kudu ngati-ati. Menawa ora bisa njaga tata trapsila bisa nuwuhake kacilakan. Kacilakan sing tuwuh bisa arupa kena apes nganti ndadekake patine.

4.2.2 Pralambang

Carane wong Jawa mangerteni pralambang kanthi niteni saben kedadeyan sing ana. Mitos marang pralambang sajrone masarakat Jawa mligine Gunung Kidul akeh-akehe arupa kapitayan marang kewan, tetuwuhan, lan kahanan sing ana ing sakupenge. Ana ing ngisor iki bakal diandharake ngenani wujud kapitayan marang mistis awujud pitaya marang pralambang sajrone novel PGTP.

4.2.2.1 Kewan

Pralambang uga ana maneka warna, ing kene bakal ngrembug ngenani pralambang marang kewan. Kapitayan tumrap pralambang marang kewan ateges wujud mitayani gegambarane saka kewan-kewan. Ana ing ngisor iki bakal digambarake wujud kapitayan marang kewan sing aran semut.

Nalika semut gegremetan sumebar tekan ngendi-endi, bisa uga pangan ing lemah ora nyukupi maneh jalaran rusak kena panase srengenge. (Santosa, 2017: 5)

Ana kalane semut bisa didadekake pralambang sajrone mangerteni sawijine kahanan. Masarakat Gunung Kidul mitayani pralambang marang kewan sing aran semut. Nalika semut padha gegremetan sumebar tekan ngendi-endi bisa makna simbolise yaiku menawa sumber pangan ana ing lemah wis ora nyukupi maneh. Semut-semut

kasebut nggoleki sumber panganan menyang panggonan sing kudune ora dinggoni kayata menyang omahe warga. Omahe kewan kasebut rusak amarga panase srengenge sing nemen. Panase srengenge sing ora diimbangi karo udan sing cukup bisa ndadekake sumber pangan kanggo makhluk apa wae saya suda nganti musna.

4.2.2.2 Tetuwuhan

Masarakat Gunung Kidul isih ngugemi kapitayan marang tetuwuhan nganti saiki. Alasane, kapitayan marang tetuwuhan uga dianggep bener nyata menawa bakal dumadi. Kapitayan marang tetuwuhan ana ing novel PGTP yaiku salah sawijine pitaya marang wit gembili sing padha garing. Saben dhaerah nduweni aran sing beda-beda ngenani gembili. Andharane kaya ing ngisor iki.

Contone, yen wit uwi gembili padha garing, cetha panase wis ndrawasi. Nalika semut gegremetan sumebar tekan ngendi-endi, bisa uga pangan ing lemah ora nyukupi maneh jalaran rusak kena panase srengenge. (Santosa, 2017: 5)

Wit gembili sing padha garing makna simbolise yaiku menawa kahanan ing alam ndonya panase wis ndrawasi tenan. Menawa ditintingi ana ing kahanan kasunyatan, wit gembili utawa wit gadhung sing lumrahe tahan marang anane panas lan padhas. Menawa wit kasebut nganti bisa garing, cetha banget menawa kandhutan banyu ana ing lemah sakupenge wit kasebut wis ora ana babar pisan. Mula saka iku, masarakat Gunung Kidul nggunakake kapitayan iki kanggo nengeri utawa ngira-ira menawa pralambang ngenani tetuwuhan kasebut bisa dadi sawijine ilmu kanthi niteni kanggo mangerteni ngenani sawijine babagan tartamtu.

4.2.2.3 Kahanan

Ana ing ngisor iki ana pethilan saka novel PGTP sing nyebutake ngenani kapitayan ngenani pralambang. Pralambang sing dipitayani dening masarakat Gunung Kidul sing awujud pitaya marang kahanan sing ana. Kahanan bisa diarani suwasana utawa kedadeyan sing ana. Pralambang ngenani kahanan ana ing novel PGTP bisa kadeleng saka pethilan ing ngisor iki.

Meh telung sasi langit Gunung Kidul katon resik. Arang kesasaban mega nganti tapel wates cakrawala. Saben bengi lintang-lintang tansah abyor. Mratandhani udan kiriman durung bakal teka. Malah yen sasi Juli ana udan kena diarani udan salah mangsa. Salah-salah bakal gawe memala, nyepetake garinge suket lan gegodhongan. (Santosa, 2017: 1)

Kahanan sing ana ing pethilan kasebut yaiku nalika saben bengi lintang-lintang tansah abyor. Lintang-lintang sing tansah abyor kasebut dipitayani dening masarakat Gunung Kidul minangka tandha menawa udan kiriman durung padhang teka. Pralambang sing kaya mangkono menawa ditintingi nganggo pamikiran nyata utawa *logis* uga ana benere makna simbolise menawa langite resik tanpa anane mendhung, ora bakal ana udan. Langit sing resik tandhane panase bakal banter. Udan ora bakal teka jalaran bisane udan amarga anane mendhung lan banjur netesake menyang bumi.

4.2.3 Legendha

Ana ing sajrone novel PGTP ngamot sawijine legendha. Legendhane yaiku ngenani Gunung Gambar

papane ing Dhusun Gempol, Kelurahan Jurangjero, Kecamatan Ngawen. Kanggone wong Gunung Kidul, kekarepan lan usahane akeh sing kasil sawise ziarah mrana. Papan iku sejaraha kanggo ndhelik Raden Mas Said nalika nglawan Landa. Bukti pethilan ngenani legendha Gunung Gambar yaiku ana ing pethilan sabanjure.

“Sapa sing dolan? Rana ki nyuwun pangestu,” kandhane Prasetya nerangake rencanane menyang Gunung Gambar mau.

“Kanggone wong Gunung Kidul, kekarepan lan usahane akeh sing kasil sawise ziarah mrana. Kaya sejaraha Raden Mas Said mbiyen nalika nglawan Landa. Wis ta, percaya karo aku.” (Santosa, 2017: 95)

Pethilan kasebut nuduhake anane unsur legendha ana ing sajrone novel PGTP. Legendha kasebut yaiku ngenani Gunung Gambar. Gunung Gambar dicritakake minangka panggonan sing sakral. Panggonan kasebut wektu jaman biyen dadi sejaraha Raden Mas Said ndelik nalika nglawan Walanda. Gunung Gambar dipitayani uga sapa wae sing ziarah mrana, makna simbolise yaiku akeh sing kasil mikolehake apa sing dipengini adhedhasar kekarepan lan usahane. Prasetya ngejak Rini kanggo mrono supaya panlitene ngenani mati jalaran nglalu ana ing Gunung Kidul bisa klakon kanthi lancar tanpa anane pepalang apa wae.

4.2.4 Sirikan

Kawruh ngenani sirikan ditularake marang anak putune sing durung mangerteni. Makna simbolise saka wujud sirikan kasebut supaya luwih ngregani anane nilai tata kramane wong Jawa. Kaya pethilan ing ngisor iki, paraga Ngasiran sing ceplas-ceplos anggane ngomong babagan sing durung mesthi nyata banjur diseneni dening Mbah Ramelan. Ngasiran ngomongake babagan pulung gantung sing jare mangan korban.

“Huss! Jaganen cangkemmu. Aja pisan-pisan muni kaya ngono! Mundhak dadi kala menga!” Mbah Ramelan nyentak anake.

Ngasiran njegreg krungu wong tuwane ngucap sereng. Ora nyana bakal disentak lan dipenthelengi kaya bocah cilik sing murang tata. (Santosa, 2017: 10)

Pethilan kasebut nuduhake menawa masarakat Gunung Kidul mitayani kapitayan sirikan. Ngasiran minangka paraga sing sokur angger waton ngomong diseneni dening Mbah Ramelan wektu dheweke ngerti anane wewujudan pulung gantung. Pulung gantung diarani mangan korban lan ndadekake wong mati kamangka ora ilok utawa ora pantes ngomong kaya mangkono. Rejeki, jodho, lan pati ana ing tangane Gusti Allah. Makna simbolise saka ora ilok kasebut kudu ngati-ati anggane ngomong sing malah nyebabake dadi ora apik dirungokne wong liya. Apa maneh ing kono ana anake, Pamuji sing mengko malah pikantuk pangaribawa ora apik jalaran omongane bapake. Kapitayan sirikan uga ngenani pantangan kanggo ninggal bojone sing lagi ngandut dening masarakat Gunung Kidul.

4.3 Kawusanane Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis lan Mitos sajrone Novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa

Kawusanan miturut KBBI (2019) bisa ditegesi pangaribawa jalaran anane sawijine tumindak sing nuwuhake akibat arupa positip (becik) lan negatip (ala). Ana ing panliten iki kawusanan bisa kaperang dadi loro, yaiku kawusanan positip lan kawusanan negatip. Kawusanan positip yaiku pangaribawa utawa akibat sing becik jalaran nindakake sawijine pakaryan, dene kawusanan negatip yaiku pangaribawa utawa akibat ala sing ana jalaran nindakake sawijine pakaryan. Andharan kawusanane diperang dadi loro adhedhasar perangan saka kapitayan lokal, yaiku kawusanane kapitayan marang mistis lan kawusanane kapitayan marang mitos sajrone novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa.

4.3.1 Kawusanane Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis sajrone Novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa

4.3.1.1 Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis

1) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Laku Spiritual

Kawusanan utawa daya pangaribawa positipe yaiku masarakat kasebut dadi luwih nguri-uri tradhisi sing wiwit jaman biyen ditinggalake. Pethilane bisa kadeleng ana ing ngisor iki.

Tumindak kaya ngono ateges wong-wong wis nglalekake adat tradhisi Gunung Kidul. Gandheng upacara mau sengaja ditinggal, mula ora lidok yen si pulung gantung krasan ing Watusipat lan njaluk korban maneh. Kapitayan lan pamawas kaya ngono sejatine wis mbalung sungsum ing Gunung Kidul wiwit simbah-simbah mbiyen. (Santosa, 2017: 40)

Saka anane kapitayan marang lelaku spiritual arupa lek-lekan lan kothekan mujudake tradhisi sing wiwit biyen kependhem bisa tuwuh maneh. Anak lan putu padha ngerti menawa ing kono ana tradhisi sing ora saben dhaerah nindakake. Tradhisi kasebut dipitaya dening masarakat Gunung Kidul bisa nundhung utawa nggusah si pulung gantung sing dianggep dadi lelembut sing bakal mangan korban lan ndadekake wong bisa mati nglalu.

2) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Bangsa Alus

Bangsa alus sing ana ing novel PGTP ana loro, yaiku lelembut lan dhemit. Andharane bakal kajlentreh kaya ing ngisor iki.

(1) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Lelembut

Kawusanan positip saka anane kapitayan marang lelembut yaiku nyebabake masarakat lokal saka dhaerah Gunung Kidul nguri-uri tradhisi sing wiwit mungkre kayata laku spiritual arupa lek-lekan lan kothekan. Lelaku kasebut dipitaya bisa nundhung lelembut sing arupa pulung gantung sing ngrugekake masarakat bisa nyebabake wong mati nglalu. Bab kasebut kaya pethilan iki.

Tumindak kaya ngono ateges wong-wong wis nglalekake adat tradhisi Gunung Kidul. Gandheng upacara mau sengaja ditinggal, mula ora lidok yen si pulung gantung krasan ing Watusipat lan njaluk korban maneh. Kapitayan lan

pamawas kaya ngono sejatine wis mbalung sungsum ing Gunung Kidul wiwit simbah-simbah mbiyen. (Santosa, 2017: 40)

Saka anane bangsa alus kasebut, masarakat malih nduweni sikap sosial gotong-royong kanggo nundhung wewujudan lelembut arupa pulung gantung sing dianggep mangan korban lan ndadekake wong bisa mati nglalu. Bisane wong nglalu jalaran nglangu lan kerasukan dening bangsa kasebut.

(2) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Dhemit

Kawusanan marang bangsa alus sing kapindho yaiku kapitayan marang dhemit. Saka anane bangsa kasebut ndadekake masarakat padha nduweni tata trapsila kanggo ngregani bangsa sing ora kasat mata. Pethilane bisa kadeleng ana ing ngisor iki.

“Cetha ta, yen neng kene ora ana dalan lan pedhukuhan kaya sing kandhakake Rini?” kabeh ngiyani, klebu Rini. “Nanging aja nganggep sing diweruhi Rini kuwi dudu kanyatan. Mula ayo padha didongakke supaya sanak-kadang sing ora katon lan mapan ana ing kene tansah ayem tentrem, bisa dadi sedulur tumrap awake dhewe.” (Santosa, 2017: 150)

Anane kapitayan marang dhemit ndadekake masarakat Gunung Kidul nduweni tata trapsil. Tata trapsila memper kaya nilai kesopanan tumrap manungsa. Tumindak kasebut diwujudkan menawa menyang sawijine panggonan kudu tansah ngati-ati lan menawa bisa uga ndongakake supaya bangsa kasebut ayem tentrem tanpa ngganggu gawe para manungsa.

3) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Wangsit

Kawusanan positip saka anane kapitayan marang wangsit nuwuhake sapa wae sing mitayani dadi mikolehake sawijine pituduh. Pituduh kasebut ndadekake masarakat sing diwenehi wangsit bisa mangerteni kedadeyan sing arepe kelakon. Pethilane kaya ing ngisor iki.

Ing salah sijining foto katon watu leter Gunung Gambar kaya kinampung pedhut. Kamangka wektu semono awan padhang ndhrandhang. Lamat-lamat ing foto mau ana wewujudan priyayi sepuh nganggo jubah putih lungguh sila sandhing watu leter madhep arah kamera. Lucune ing foto liyane ora ana. Kanthi gupuh Rini nuduhake foto mau menyang Prasetya.

Sawise ngiling-ilingi, Prasetya mung ngucap, “*Ahlamdulillah*, Rin. Muga kekarepanmu entuk pambiyantu saka leluhur Gunung Kidul iki.” (Santosa, 2017: 96)

Masarakat pitaya menawa ana wewujudan bangsa alus nganggo klambi jubah putih pralambange iku becik. Wewujudan kasebut kaya-kaya menahi gegembaran sing ngemu makna. Masarakat Gunung Kidul pitaya menawa sapa wae wonge sing menyang Gunung Gambar lan nganti nemoni wewujudan kasebut sing tata jalma menyang manungsa, apa wae upaya lan kekarepane bakal kasembadan. Sesambungan karo anane pitaya marang wangsit kasebut, dheweke bisa kanthi semangat lan lancar anggane nggarap panliten ngenani kasus mati nggantung ana ing dhaerah kasebut.

4) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Ilmu Gaib

Pitaya marang anane ilmu gaib ing kene ndadekake masarakat bisa nemokake pituduh becik. Ilmu kasebut menawa dipitayani bisa kanggo ndeleng samubarang saka barang sing asipat alus utawa lumantar kebatinan. Kayata nambani wong lara, kepengin nemokake barang sing ilang, cara supaya bisa mrantasi prakara, lan sapanunggalane. Kaya ing sajrone novel PGTP, ilmu gaib digunakake kanggo mrantasi sawijine prakara. Tuladhane kaya pethilan iki.

.. Ana kang nyoba takon menyang dhukun lan para winasis apa bener Gunung Kidul lagi nampa coba gedhe, ... (Santosa, 2017: 5)

Bareng sakehing jamu lan tamba dijajal pranyata madal, wong loro meh kentekan akal. Nanging durung pasarah. Ndilalah saka sawijining dhukun sing dijaluki pitulungan, dheweke oleh pitutur kang nyocogi atine. Pak Bardi lan Mbok Sulipah dikongkon nyoba nganggo cara kuna. Yaiku, mupu anak didadekake anak turutan. Tegese kanggo mancing supaya kaparingan anak dening Gusti Kang Murbeng Dumadi sing lair saka kandhutane dhewe. Pancen cara mau durung mesthi jodho, nanging kapitayan kaya ngono wis anjrah ing tanah Jawa. (Santosa, 2017: 127)

Pak Darmaji uga wis kongkon takon menyang dhukun nganti papat. Anehe, kabeh ngandhani menawa Srigati isih neng Saptosari. (Santosa, 2017: 177)

Ilmu gaib sing lumrahe diduweni dening dhukun kasebut digunakake kanggo mbantu wong sing lagi nandang susah lan mbutuhake pitulungan sing ora kena ditulung lumantar kasat mripat. Tuladha sing sepisan ana ing sajrone novel PGTP, yaiku masarakat Gunung Kidul padha ora mangerteni kena apa dhaerahe ketrajang pageblug lan kahanan lemah sing padhas. Masarakate kepengin takon menyang dhukun sing dianggep wasis kanggo ndeleng saka njero utawa kebatinan.

Sing kapindho kayata Pak Bardi lan Mbok Sulipah anggane mertamba supaya mikantukake anak wis nganti entek ragad akeh. Cara sing dilakoni menyang klinik, dhokter, lan sarana medhis liyane ora manjur. Wong sakloron nduweni kapitayan menawa dhukun bisa menahi pepadhang lan tamba. Dhukun kanthi migunakake carane sing saka kebatinan utawa ilmu mistise oleh pedhoman menawa Pak Bardi lan Mbok Sulipah kudu mupu anak kanggo mancing dhisik. Let sedhela, Pak Bardi lan Mbok Sulipah klakon nduweni anak kandhung dhewe.

Sing katelu yaiku nalika Srigati ngilang, kulawargane Prasetya nakonake dununge menyang dhukun. Mula saka kapitayan marang ilmu gaib kasebut ndadekake masarakat bisa nemokake cara sing manjur kanggo mrantasi prakara sing ora kena ditemokake nganggo cara sing kasat mripat kayata menawa mertamba menyang dhokter.

4.3.1.2 Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis

1) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Laku Spiritual

Ing kene daya pangaribawa negatip saka anane kapitayan masarakat Gunung Kidul marang laku spiritual salah sawijine marang lelaku kothekan yaiku akeh pawongan sing nduweni rasa wedi. Kabeh masarakat

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tintingan Antropologi Sastra)

padha was-was lan keweden ngenani kapitayan sing dianggep sakral kasebut. Was-was lan wedine jalaran menawa laku spiritual ditinggalake bisa nyebakake pulung gantung utawa lelembut teka lan mangan korban. Kamangka kahanan sing kaya mangkono durung mesthi bener. Bisa kadeleng saka pethilan ing ngisor iki.

Tumindak kaya ngono ateges wong-wong wis nglalekake adat tradhisi Gunung Kidul. Gandheng upacara mau sengaja ditinggal, mula ora lidok yen si pulung gantung krasan ing Watusipat lan njaluk korban maneh. Kapitayan lan pamawas kaya ngono sejatine wis mbalung sungsum ing Gunung Kidul wiwit simbah-simbah mbiyen. (Santosa, 2017: 40)

Nalika wong-wong bubarane, saperangan ana sing nganggep pamawas ninggal lek-lekan mubeng desa kuwi salah. Luput gedhe. Jalaran kapitayan menawa sing nyebabake Mbah Wongso nglalu kuwi pulung gantung, dudu gugon-tuhon. (Santosa, 2017: 48)

Saka anane kapitayan marang laku spiritual uga nuwuhake kawusanan sing negatip. Masarakat dadi was-was lan wedi menawa ora nindakake kapitayan kasebut. Anane kapitayan marang laku spiritual mangaribawani masarakat gelem ora gelem kudu nindakake lelaku kasebut arupa kothekan ing wayah bengi supaya lelembut sing aran pulung gantung ora mlebu ana ing dhaerahe maneh.

2) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Bangsa Alus

Kawusanan negatip saka kapitayan lokal masarakat Jawa marang bangsa alus ana ing sajrone novel PGTP yaiku anane pikiran sing was-was. Pamikiran kasebut tuwuh jalaran anane sipat wedi menawa bangsa alus bakal ngganggu gawe. Bangsa alus sing dimaksud yaiku arupa lelembut lan dhemit. Pambada lan andharane kaya ing ngisor iki.

(1) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Lelembut

Lelembut sing ana ing sajrone novel PGTP yaiku arupa wewujudane pulung gantung. Pulung gantung dianggep wewujudan sing bakal ndadekake mati nglalu jalaran kaya mangaribawani pamikirane manungsa. Saka iku, masarakat padha was-was menawa bangsa kasebut teka menyang dhaerahe. Pethilane kaya ing ngisor iki.

Gara-gara nyipati njedhule pulung gantung atine dadi goreng, kebak was-was. Lungguh ora jenak, pikiran nglambrang tekan ngendi-endi. (Santosa, 2017: 11)

Masarakat kasebut dadi was-was lan trauma jalaran pitaya menawa lelembut bakal ngganggu gawe. Awit saka critane leluhur, bangsa kasebut dianggep nduweni pangaribawa ala tumrap manungsa. Masarakat kasebut akeh sing keweden menawa bangsa kasebut bakal ngusik panguripane.

(2) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Dhemit

Kawusanan negatip saka dhemit yaiku ndadekake rasa wedi lan owah pikire. Dhemit yaiku arupa wewujudan lan wisikan sing dingerteni lan dirungu dening Bambang. Pethilane bisa kadeleng kaya ing ngisor iki.

Dadi persis kaya critane Bambang nalika arep nyolot saka kreteg sepur menyang kali Winongo. Saking judheg durung nemokake cara kanggo ngilangi gangguan sing ora

kasat mata mau, bisa wae sing diilangi, utawa dipateni malah awake dhewe. Pikire, menawa fisik utawa awake wis ilang (mati) mesthi gangguan mau uga ilang, ora bakal ngganggu maneh. (Santosa, 2017: 116)

Kapitayan marang anane dhemit yaiku ndadekake rasa wedi lan owah pikir jalaran rumangsa keganggu. Bambang sing ngrasakake rasa kasebut kaya judheg lan kepengin mbuwang adoh-adoh rasa pangrasane kasebut kanthi niyatan bunuh diri. Dheweke kepengin ora pitaya marang anane bangsa kasebut, nanging wewujudan lan wisikan saka dhemit katon nyata ana ing uripe. Saka anane wisikan sing dirungu kasebut ndadekake dheweke nduweni niyatan kanggo mungkasi uripe. Tujuwane kanthi anane dheweke mati bisa ndadekake ora digangu lan ayem.

3) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Wangsit

Kawusanan saka anane kapitayan marang wangsit uga ana sing ala tumrap sing mitayani. Saka anane wangsit arupa wisikan sing ditampa dening Bambang, ndadekake dheweke keganggu. Dheweke nganti arep nekad mungkasi uripe jalaran saben wangsit sing ditampa mesthi gawe pikirane ngegiris. Andharane kaya ing ngisor iki.

Dadi persis kaya critane Bambang nalika arep nyolot saka kreteg sepur menyang kali Winongo. Saking judheg durung nemokake cara kanggo ngilangi gangguan sing ora kasat mata mau, bisa wae sing diilangi, utawa dipateni malah awake dhewe. Pikire, menawa fisik utawa awake wis ilang (mati) mesthi gangguan mau uga ilang, ora bakal ngganggu maneh. (Santosa, 2017: 116)

Wangsit arupa wisikan sing dirungu dening Bambang ndadekake kawusanan sing negatip uga kanggo Bambang. Dheweke dadi keganggu lan kepengin mungkasi uripe. Dheweke judheg banget jalaran saben wisikan sing ditampa ndadekake pikirane ngegiris lan kanyatan sing numusi. Dheweke banjur nemokake cara kanggo ngilangi gangguan saka bangsa sing ora kasat mripat kasebut. Bambang kaya kepengin mencolot saka kreteg sepur menyang kali Winongo. Dheweke mikir menawa awake utawa fisike diilangi kanthi dipateni, gangguan kasebut uga bisa ilang. Wangsit sing ditampa Bambang ora amung ndadekake kabecikan, malah ndadekake dheweke stres gara-gara keganggu. Menawa ora diwawas kanthi pikiran wening, ndadekake tumindak sing pungkasane ngrugekake awake kayata mati nglalu.

4) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Ilmu Gaib

Saka anane kapitayan kasebut ndadekake masarakat dadi ora nduweni pangrembakan pamikiran lan nggunakake ilmu gaib kanggo tumindak ala. Alasane, masarakat dadi pitaya marang ilmu-ilmu sing ora pesthi nuduhake kebeneran. Pethilane kaya ing ngisor iki.

Mrangguli kahanan nganeh-anehi iki, nganti sawetara wektu masarakat durung ngerti kudu tumindak apa. Semono uga lurah lan pamong desa. Ramalan, gugon-tuhon, tandha obah-osiking alam, padha diothak-athik. Nanging asile ya mung mandheg dadi othak-athik thok, arang sing mathuk. Ana kang takon menyang dhukun lan para winasis apa bener Gunung Kidul lagi nampa coba gedhe, pranyata sakehing wangsulan tetep ngambang. Kebak kira-kira lan sanepa maneka-warna. Welinge sing kena diugemi mung siji. Supaya tansah sabar, eling lan waspada. (Santosa, 2017: 6)

Ilmu gaib sing diduweni dening dhukun sing dipitaya wiwit jaman semana nganti semene ngemot kawusanan negatip. Kawusanane yaiku salah sawijine ndadekake pamikiran saka masarakat mligine Gunung Kidul ora bisa ngrembaka. Masarakat kasebut mitayani apa wae sing diomongake dening dhukun. Apa maneh dhukun uga durung mesthi benere jalaran sing dideleng ora adhedhasar kasunyatan nanging amung lumantar rasa lan barang sing ora kasat mripat. Dhukun ora mesthi bisa mbiyantu. Akeh-akehe malah nuwuhake barang sing ora kasunyatan kedadeyan utawa njlomprongake.

4.3.2 Kawusanane Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mitos sajrone Novel PGTP Anggitane Iman Budhi Santosa

4.3.2.1 Kawusanane Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mitos

Kawusanane positip kapitayan lokal masarakat Jawa marang mitos yaiku daya pangaribawa utawa akibat becik jalaran mitayani sawijine mitos utawa barang sing kasat mripat. Ing kene bakal kajlentreh ngenani kawusanane sing becik kanthi merang dadi patang perangan saka mitos. Perangane yaiku kawusanane positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang gugon tuhon, pralambang, legendha, lan sirikan. Jlentrehane jangkepe ana ing ngisor iki.

1) Kawusanane Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Gugon Tuhon

Kawusanane positip kapitayan lokal masarakat Jawa marang anane gugon tuhon utawa pitutur leluhur ndadekake masarakat bisa luwih sregep anggone mecaki dalan panguripan. Kayata gelem rekasa kanggo ngupaya golek sandhang, pangan, lan papan. Andharane bisa kadheleng saka pethilan ing ngisor iki.

Patrap kaya ngono cetha tuwuh saka pamawas adhedhasar unen-unen kang ngemot pitutur luhur ing tanah Jawa. Menawa uripe wong cilik gumantung saka tangane dhewe. (Santosa, 2017: 2)

Salah sawijine unen-unene yaiku menawa ora gelem obah ya ora bakal mamah. Tegese menawa wong urip ora gelem rekasa ora bakal bisa mangan lan nemokake kamulyan. Saka kapitayan marang unen-unen kasebut masarakat lokal saka dhaerah Gunung Kidul dadi sregep anggone golek sandhang, pangan, lan papan uga ora gelem njagakake tangane wong liyan. Rekasa kaya apa lan angele kaya apa panggah dilakoni senajan panase ora umum lan lemah sing kepara padhas. Saka anane kapitayan kasebut uga masarakat dadi semangat amrih urip supaya mulya lan kecukupan.

2) Kawusanane Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Pralambang

Kawusanane positip marang pralambang utawa tandha-tandha anane kedadeyan ana ing sajrone novel PGTP yaiku masarakat bisa pikantuk pituduh. Pituduh sing diolehake kanthi niteni kahanan sing dumadi ana ing sakupenge. Saka pituduh kasebut dianggep kasunyatan dening masarakat. Andharane bisa kadheleng saka pethilan ing ngisor iki.

Jaman gaber pancen wis luwih patang puluh taun kepungkur. Nanging tumrap wong-wong ndesa Gunung

Kidul kedadeyan mau tansah dadi pangeling-eling. Mula angger nyedhaki mangsa ketiga, umume wong-wong tuwa banjur ngajak nyetitekake kasunyatan sakiwa-tengene. Niteni tandha-tandha kanggo pathokan nintingi obah-osiking kahanan kang bakal kelakon. (Santosa, 2017: 4-5)

Kapitayan marang pralambang mujudake sawijine kawusanane sing becik. Pralambang-pralambang sing ana ing dhaerah Gunung Kidul yaiku arupa pralambang marang tetuwuhan, kewan, lan kahanan. Kapitayan marang pralambang-pralambang kasebut ndadekake kawusanane positip salah sawijine yaiku ndadekake masarakate nduwe pituduh sing bener kanthi ndeleng sawijine pralambang saka kahanan sing ana ngenani mobah mosike kedadeyan.

Pethilan kasebut nuduhake anane kapitayane wong biyen wiwit anane jaman gaber ngenani pralambang kanggo niteni saben kedadeyan sing ana ing alam donya. Jaman gaber yaiku jaman nalikane masarakat ora bisa mangan kaya manungsa lumrahe ing jaman saiki. Ing jaman iku, masarakat amung mangan ampas tela. Kanthi nyetitekake pralambang sing ana, uga bakal migunani tumrap anak putune.

3) Kawusanane Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Legendha

Kawusanane positip kapitayan lokal masarakat Jawa marang legendha ana ing sajrone novel PGTP yaiku daya pangaribawa saka anane kapitayan marang legendha Gunung Gambar. Kawusanane yaiku bisa menehi pituduh lan pitulungan menawa bener-bener yakin. Mula saka anane kapitayan marang legendha kasebut banjur nuwuhake keyakinan lan numusi bisa dadi kasunyatan. Andharane jangkepe ana ing pethilan sabanjure.

Ing salah sijining foto katon watu leter Gunung Gambar kaya kinampung pedhut. Kamangka wektu semono awan padhang ndhrandhang. Lamat-lamat ing foto mau ana wewujudan priyayi sepuh nganggo jubah putih lungguh sila sandhing watu leter madhep arah kamera. Lucune ing foto liyane ora ana. Kanthi gupuh Rini nuduhake foto mau menyang Prasetya.

Sawise ngiling-ilingi, Prasetya mung ngucap, “*Ahlamdulillah*, Rin. Muga kekarepanmu entuk pambiyantu saka leluhur Gunung Kidul iki.” (Santosa, 2017: 96)

Saka anane legendha kasebut bisa menehi gegambaran ngenani jaman utawa crita ing wektu semana sing wis klakon. Tuladhane sing ana ing sajrone novel PGTP yaiku masarakat Gunung Kidul mitayani ngenani legendha Gunung Gambar. Miturut critane, gunung kasebut dadi panggonan sing sakral lan dinggo dalan mikantukake pituduh becik anggone nemokake dalan sing bener. Gunung kasebut dipitaya menawa sapa wae wonge sing njaluk pangestu mrono, apa wae usaha lan kekarepane bakal dikabulake. Gandheng Rini pitaya, dheweke pikantuk gegambaran kanthi weruh wong tapa ana ing papan leter lumantar kamera dhigitale. Saka gegambaran kasebut Prasetya njlentrehake menawa usahane kanthi nganakake panliten ngenani kasus mati nglalu ana ing Gunung Kidul bakal kalaksanan kanthi lancar tanpa anane pepalang. Pungkasane, nyata banget kinabul. Panlitene ngenani kasus kasebut lumaku kanthi rancak lan lancar.

4) Kawusanan Positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Sirikan

Kawusanan positip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang sirikan ana ing sajrone novel PGTP yaiku bisa nuwuhake keslametan tumrap sapa wae sing nindakake. Pethilane kaya ing ngisor iki.

“Nanging, kowe mengko ora sah layat lho. Kandhutanmu meh pitung sasi,” welinge Mbah Ramelan sadurunge mlebu omah, ninggal Rusmini sing isih nggejejer ing plataran. “Nggone wong mati utawa manten kuwi kebak sawan. Mbebayani kanggone bayi.” (Santosa, 2017: 19)

Sirikan yaiku pantangan kanggo dilakoni. Sirikan sing diugemi yaiku arupa ora ilok utawa ora pantes utawa ora becik. Ana ing pethilan kasebut ngandharake menawa Mbah Ramelan meling lan menging Rusmini, putune supaya ora metu kanggo nglayat wong mati utawa menyang manten. Kawusanan utawa daya pangaribawa positipe yaiku pancen ana ing panggonane wong mati lan mantenan kebak sawan lan ora becik kanggo wong sing meteng lan anake. Alasane, wong sing meteng gampang diganggu dening bangsa sing ora kasat mripat. Kawusanan positipe saka anane kapitayan marang sirikan ndadekake kabeh pawongan sing pitaya bisa meruhi lan ngancang-ancang apa sing oleh lan ora oleh dilakoni. Mula, ndadekake sing mitayani ora bakal keceplung ana ing kacilakan.

4.3.2.2 Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mitos

1) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Gugon Tuhon

Gugon tuhon ing kene ngrembug ngenani omongane utawa pituture leluhur ngenani sawijine kedadeyan. Saka anane omongane leluhur sing dianggep kebak makna, ndadekake masarakat manut lan wedi kanggo nglanggar utawa nerak paugeran sing wis diuri-uri nganti jaman saiki. Saka anane unen-unen kasebut nuwuhake kawusanan negatip marang gugon tuhon yaiku sikap pesimis utawa cilik ati. Bisa kadeleng ana ing pethilan ing ngisor iki.

Ditlusur saka sejaraha, tlatah Gunung Kidul pancen kepetung larang udan. Gek papane kebak gumuk pereng. Kebak alas. Lemahe lempung putih. Menyang endi wae mesthi midak padhas lan gamping. Watu-watu pating jenggeleg. Krakal krikil sumebar sadalan-dalan. Dadi bener menawa Gunung Kidul ngalami “larang banyu, murah kayu”, lan uripe wong kana diarani “adoh ratu, cedhak watu”. (Santosa, 2017:1-2)

Tuladhane ana ing pethilan saka novel PGTP kasebut, masarakat dadi nduweni pamawas menawa dhaerah Gunung Kidul pancen dhaerah sing ora bisa ngrembaka. Pikiran sing kaya mangkono wis ditularake lan diomongake dening leluhur menawa dhaerah kono pancen ora bisa dadi dhaerah sing maju jalaran pancen wiwit biyen padhas lan panas. Pikirane masarakat tumuju ana ing gugon tuhon kasebut. Kamangka luwih saka iku, menawa masarakat bisa nggedhekake pamikirane, ing kono ana wit jati lan asile saka alas liyane sing bisa didadekake sawijine olahan bumi. Tuladhane, kaya dol tinukune kayu jati iku larang lan bisa uga ing kono didadekake sawijine

panggonan wisata sing asri kanthi migunakake lahan jati kanggo wisata edhukasi ana ing dhaerah kasebut.

2) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Pralambang

Kawusanan negatip saka anane kapitayan lokal masarakat Jawa marang pralambang yaiku ngenani kedadeyan sing ndadekake masarakat pesimis. Saka anane pralambang ngenani tetuwuhan, kewan, lan kahanan sing ndadekake masarakat malih gumantung marang pralambang kasebut ngenani kedadeyan sing arepe dumadi. Kayata wayah kewan, tetuwuhan, lan kahanan sing teka sing mratandhani anane ketiga bakal dawa. Saka kapitayan kasebut, masarakat padha bingung lan sara anggongne golek pangan kanggo panguripan. Andharane bisa kadeleng saka pethilan ing ngisor iki.

Meh telung sasi langit Gunung Kidul katon resik. Arang kesusahan mega nganti tapel wates cakrawala. Saben bengi lintang-lintang tansah abyor. Mratandhani udan kiriman durung bakal teka. Malah yen sasi Juli ana udan kena diarani udan salah mangsa. Salah-salah bakal gawe memala, nyepetake garinge suket lan gegodhongan. (Santosa, 2017: 1)

Gara-gara ketiga dawa sangang sasi, penguripan ing Gunung Kidul dadi lumpuh tanpa daya. Pangan larang, gek uripe rakyat uga isih kecingkrangan. Saking kepepete, masarakat nganti ada-ada nekakake ampas tapioka kanggo nyukupi kebutuhan pangan ing kana. (Santosa, 2017: 3)

Pethilan kasebut nuduhake anane pamikirane masarakat sing cilik ati gara-gara mitayani anane mitos ngenani pralambang. Masarakat Gunung Kidul mikir menawa kabeh tetuwuhan, kewan, lan kahanan bisa mertandhani kahanan sing bakal dumadi. Tuladhane sing sepisan nalika lintang-lintang tansah abyor yaiku menawa ana sawijine tandha sing bakal mertandhani udan kiriman sing durung teka-teka. Saka anane udan kiriman sing durung teka, ndadekake ketiga dawa nganti sangang sasi. Saka anane kapitayan kasebut, menawa bakal anane ketiga sing dawa kasebut masarakat dadi mikir ciyut menawa panganan pancen larang lan pungkasane ndadekake uripe kacingkrangan. Nganti masarakat nyarakake uripe kanthi ngolah ampas tapioka kanggo nyukupi kabutuhan pangan ing saben dinane. Mula saka kahanan kasebut masarakat dadi luwih pesimis lan wegah ngupaya jalaran wis pitaya marang pralambang sing mertandhani.

3) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Legendha

Kawusanan negatip kapitayan lokal masarakat Jawa marang legendha ing sajrone novel PGTP yaiku nuwuhake pamikiran musrik ngenani sawijine crita utawa dongenge leluhur. Masarakat Gunung Kidul akeh sing mbuktekake menawa teka mrana bisa ndadekake apa sing dikarepake kasembadan. Andharane bisa kadeleng ana ing pethilan ing ngisor iki.

“Kanggone wong Gunung Kidul, kekarepan lan usahane akeh sing kasil sawise ziarah mrana. Kaya sejaraha Raden Mas Said mbiyen nalika nglawan Landa. Wis ta, percaya karo aku.” (Santosa, 2017: 95)

Ana ing masarakat Gunung Kidul mitayani legendha Gunung Gambar sing nuwuhake kawusanan sing ala. Kawusanan alane yaiku ndadekake masarakat musrik. Lumantar ziarah menyang panggonan kasebut, masarakat

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tintingan Antropologi Sastra)

pitaya menawa Gunung Gambar dianggep bisa ngabulake kekarepane. Iku sing diarani musrik. Kudune menawa kepengin sakabehe upaya lan kekarepane bisa kinabul, njaluk pitulungan iku ora lumantar panggonan sing sakral utawa wingid, nanging marang Gusti Allah.

4) Kawusanan Negatip Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Sirikan

Sirikan bisa ditegesi pantangan sing ora oleh dilanggar utawa diterak. Mula saka anane kapitayan marang mitos kasebut ndadekake kawusanan negatip. Kawusanan negatip kapitayan lokal masarakat Gunung Kidul marang sirikan yaiku nuwuhake rasa isin. Andharane bisa kadheleng ana ing pethilan ing ngisor iki.

“Huss! Jaganen cangkemmu. Aja pisan-pisan muni kaya ngono! Mundhak dadi kala menga!” Mbah Ramelan nyentak anake. (Santosa, 2017: 10)

Saka anane kapitayan ngenani sirikan nuwuhake rasa isin. Rasa kasebut tuwuh jalaran kapitayan sing dianggep disirik utawa ora oleh diterak dening masarakat Gunung Kidul iku dilanggar. Masarakat Gunung Kidul mitayani menawa sirikan dilakoni, kulawarga lan wong sakupenge katut isin amarga menawa sirikan dilakoni dianggep sawijine tindakan sing ora nduweni paugeran. Pethilan saka novel PGTP kasebut nuduhake Ngasiran menawa ngomong dianggep ora nduweni paugeran. Mbah Ramelan ing wektu iku langsung menggak dheweke supaya ora nganti ngomong tanpa waton jalaran anane pulung gantung sing dianggep mangan korban. Menawa pulung gantung wis nate mangan korban utawa durunge iku ora ana sing ngerteni jalaran isih dadi pawarta sing *fiksi*. Bapake nyeneni jalaran menawa keprungu wong liya mundhak ngisin-isini jalaran nyebarake pawarta sing durung nyata. Apa maneh ana anake dhewe sing jeneng Pamuji. Menawa anake keprungu lan nyebarake pawarta sing ora bener malah mundhak dadi ala ing pamikiran masarakat.

4.4 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa

Ana ing panliten iki sing cocog dinggo pambandhing kanggo nliti kapitayan ana ing masarakat yaiku adhedhasar pegaweyane, agamane, lan sesepuh amarga lumantar iku bisa dideleng cara pamikiran kaya kepriye ngenani sawijine babagan. Pegaweyan sing dijupuk dening panliti arupa wong patani, guru, lan bakul. Agama sing dadi dhata yaiku saka informan sing agamane Islam, Kristen, lan Hindu. Dene sesepuh yaiku sawijine pawongan sing dadi tetuwa kanggo ngayomi warga lan meruhi kahanan dhaerahe.

4.4.1 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mistis

4.4.1.1 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Laku Spiritual

Bodir (51) ana ing Desa Kepuh Kecamatan Papar Kabupaten Kediri nduweni pamawas menawa lelaku kasebut isih ditindakake lumantar pasa lan wiridan. Andharan jangkepe bisa kadheleng ana ing pethilan iki.

- “Lelaku spiritual? Emm.. enten. Menurut tiyang Jawi, mbok bilih kita sedaya menawi kepengin nduweni

ilmu ibarate ngoten mawon, niku kudu lelaku kados pasa napa wiridan.” (Bodir, 7 Maret 2019)

- “Kathah, kathah sanget ingkang taksih nindakaken.” (Bodir, 7 Maret 2019)
- “Nggih, sebageyan lah, sebageyan, enten.” (Bodir, 7 Maret 2019)

Lelaku arupa tata laku menawa kepengin nduweni ilmu arupa ilmu kebal, kepengin upayane kasembadan, lan liya-liyane. Bisane nduweni ilmu kasebut kudu nindakake lelaku yaiku pasa lan wiridan. Pasa iku bisa pasa Ramadhan, senin kemis, mutih, lan sapanunggalane gumantung apa sing dipengini. Ana ing desa kasebut menawa kepengin dadi pamong bisa nindakake pasa mutih. Pasa kasebut uga bisa kanggo nglumpukake sawijine kakuwatan kanggo nggusah dhemit, dhanyang, lan jim setan sing nggodha manungsa (Endraswara, 2006: 25). Sabageyan masarakat nindakake lelaku kayata pasa iku makna simbolise yaiku kepengin nggayuh pepenginan lan ajar prihatin. Piyambake uga ngandharake menawa nindakake pasa kasebut, ana ing dhaerahe numusi apa sing dipengini dumadi.

4.4.1.2 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Bangsa Alus

Miturut pamawas saka Imam Hanafi (75) asale saka Desa Kepuh Kecamatan Papar Kabupaten Kediri, piyambake isih mitayani ngenani bangsa alus mligine marang dhanyang. Kapitayan kasebut isih ngrembaka ana ing dhaerahe uga nganti saiki nganti saiki. Andharane kaya ing ngisor iki.

- “Ijik, dadi ngenani bangsa-bangsa mau ana ing Desa Kepuh ijik mercaya. Kaya kae maeng lak dadi perangane. Bangsa alus kuwi ana, apa maneh ana ing kuburan.” (Imam Hanafi, 7 Maret 2019)
- “Wadhuh, aku ora pati paham menawa iku jenenge apa. Sangertiku iku bangsa alus sing liwat wae.” (Imam Hanafi, 7 Maret 2019)

Bangsa alus kapantha-pantha adhedhasar perangan-perangane, ana lelembut, memedi, dhemit, thuyul, lan dhanyang. Bangsa alus iku mesthi ana lan kabeh pesthi meruhi kayata ana ing makam. Miturut keyakinan, papan kasebut dianggep dadi panggonane bangsa sing ora kasat mripat. Ana ing makam kasebut ana sawijine acara sing makna simbolise kanggo menehi sawijine pangurmatan marang dhanyang (Purwadi, 2005: 110). Acara kasebut diarani bersih desa lan ditindakake setaun pisan ing sasi Sura dina Slasa Kliwon. Maknane liyane supaya tradhisi kasebut tansah diuri-uri nganti pungkasan jaman. Ngenani bangsa alus liya ana ing desa kasebut isih dadi pangangen-angen wae. Kayata pulung gantung. Miturut informan, wewujudan pulung gantung ora ana ing dhaerahe.

4.4.1.3 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Wangsit

Sunarni (54) saka Desa Ngampel Kecamatan Papar Kabupaten Kediri ngandharake menawa isih mitayani kapitayan ngenani wangsit lan ana ing dhaerahe isih ana sing mitayani. Pethilane kaya ing ngisor iki.

“Wangsit bisa disebut pesen utawa amanat saka apa wae. Bisa lumantar impen, kewan, lan lan sapanunggalane.

Kapitayan Lokal Masarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa* (Tintingan Antropologi Sastra)

Wis arang sing mitayani, jalaran lakune jaman sing saya kegerus.” (Sunarni, 6 Mei 2019)

Wangsit maknane minangka pesen utawa amanat sing diolahake saka apa wae kayata lumantar tandha ana ing pangimpen, kewan, tetuwuhan, kahanan, lan sapanunggalane. Informan uga ngandharake menawa isih mitayani anane wangsit lan ana ing dhaerahe kapitayan kasebut isih dipitaya senjata wis arang utawa amung sebageyan wae. Anane lakune jaman sing saya modheren ndadekake kapitayan kasebut saya suwe saya ilang. Makna simbolis saka mitayani wangsit yaiku bisa nduweni pituduh tumrap panguripan sabanjure.

4.4.1.4 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Ilmu Gaib

Yunisa Charity (33) sing asale saka Nganjuk ngandharake menawa ilmu gaib pancen ana lan ana ing dhaerah kasebut isih mitayani ilmu gaib kayata marang ilmu sing diduweni dening dhukun. Andharane kaya ing pethilan iki.

“Wonten, tuladhane santhet.” (Yunisa Charity, 17 Mei 2019)

Ilmu gaib minangka kawruh utawa kawasisan sing ana sesambungane karo gaib utawa diarani kakuwatan sing ana campur tangane karo barang gaib. Ing dhaerah Nganjuk kasebut isih akeh sing mitayani ilmu gaib kalebu informan. Ilmu gaib dianggep diduweni dening dhukun, paranormal, lan sapanunggalane. Makna simbolis pitaya marang dhukun kanggo dijaluki tulung kanggo nyanthet. Makna simbolise saka santhet supaya pawongan sing ora disenengi kasebut bisa cilaka.

4.4.2 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Mitos

4.4.2.1 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Gugon Tuhon

Informan sabanjure yaiku Sumiran (50) saka Desa Sugihwaras Kecamatan Prambon Kabupaten Nganjuk. Miturute, gugon tuhon ana ing dhaerahe wis ora dipitaya maneh nanging piyambake isih pitaya. Andharane kaya ing ngisor iki.

“Riyin, gugon tuhon menika ngemot ngengingi tetembungan menapa gunem saking mbah-mbah rumiyin. Dados tegesipun inggih menika klebu larangan ingkang boten angsal dipuntindakaken. Wonten dhaerah kula sampun boten wonten. Limrahe nggih wonten dhaerah sanes kados mboten pareng menyang ngendi ngoten menawi dinten Setu Paing.” (Sumiran, 6 Mei 2019)

Gugon tuhon iku isine ngemot ngenani tetembungan utawa pitutur saka leluhur. Menawa dijilentrehake, gugon tuhon bisa arupa larangan sing ora oleh ditindakake. Informan kasebut ngandharake menawa gugon tuhon ana ing dhaerahe wis ora ana jalaran gugon tuhon gumantung saka kapitayan dhaerahe. Senajan wis ora ana sing mitayani, nanging informan kasebut isih pitaya tuladhane yaiku gugon tuhon bisa arupa ora oleh metu utawa lelungan wektu ngepasi dina Setu Paing jalaran bakal kena memala. Makna simbolise menawa dina kasebut dianggep dina saka ninggal donyane simbah utawa leluhure. Ana ing kapitayan masarakat Jawa dipitayani

menawa ngepasi dina ninggal donyane simbahe ora oleh lelungan.

4.4.2.2 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Pralambang

Informan sabanjure yaiku Sukati (45) saka Desa Sugihwaras Kecamatan Prambon Kabupaten Nganjuk. Piyambake ngandharake menawa isih mitayani pralambang kayata pralambang kecebokan kewan cecak. Andharane kaya ing ngisor iki.

“Pralambang menika kados cariyos ingkang ancasipun piweling. Ing desa wonten ingkang taksih percados. Lan menawa pralambang dhateng alam sekitar nggih, kados menawi wonten cecak wau, menawi kecebokan nggih nandang apes.” (Sukati, 6 Mei 2019)

Pralambang yaiku kaya crita anonim sing tujuwane kanggo weneh pepeling marang manungsa. Pralambang ana ing dhaerah Sugihwaras isih ana sing ngugemi lan ana sing ora. Tuladhane saka pralambang kaya kecebokan cecak. Menawa sapa wonge sing nganti kecebokan cecak, makna simbolise dheweke bakal nandang apes utawa kacilakan.

4.4.2.3 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Legendha

Informan sabanjure yaiku Ketut Sumono (44). Piyambake mitayani anane legendha ngenani dumadine Banyuwangi. Pethilane kaya ing ngisor iki.

“Nggih mitayani, Mbak, kadosta dumadine Banyuwangi.” (Ketut Sumono, 8 Mei 2019)

Kapitayan ngenani legendha dumadine Banyuwangi uga dipitayani dening informan minangka panganut agama Hindu. Kaya-kaya legendha kasebut wis mbalung sungsum ana ing masarakat dhaerah kono. Awit saka iku, legendha kasebut tetep lestari jalaran dicritakake tanpa kendhat dening para leluhur lan wong tuwa marang anak putune. Legendha kasebut ngenani Sri Tanjung sing diarani cidra dening sang garwa banjur dipateni dening garwane dhewe yaiku Patih Sidapeksa. Banyu kali sing dinggo ngumbah gamane sanalika banyune ambune wangi, mertandhani menawa Sri Tanjung ora salah. Iku sejarane kutha Banyuwangi. Saka anane legendha dhaerah iku bisa didadekake patuladhan dening masarakat supaya ngati-ati mligine kanggo wong sing wis omah-omah.

4.4.2.4 Pamawase Masarakat ngenani Kapitayan Lokal Masarakat Jawa marang Sirikan

Nanik Budiati (41) minangka Ibu Rumah Tangga saka Desa Seneporejo Kecamatan Siliragung Kabupaten Banyuwangi ngakoni isih pitaya marang anane sirikan. Tuladhane ana ing dhaerahe ora oleh mangan iwak pari. Pethilane bisa kadheleng ana ing pethilan (266).

“Sirikan nggih menika perangan ingkang kedah dihindari. Mboten pareng maem ulam pari wonten dhaerah kula, Mbak. Wiwit rumiyin ngoten.” (Nanik Budiati, 5 Mei 2019)

Sirikan yaiku perangan sing kudu didohi lan ora oleh ditindakake. Ana ing kalangan wong sing agama Hindu isih pitaya marang anane kapitayan marang sirikan kayata ora oleh mangan iwak pari utawa iwak pe. Makna simbolise, iwak pe uripe ana ing njero segara sing paling ngisor dhewe utawa *perairan laut dalam* (Yuliana, 2017).

Ana ing kono ngandhut unsur sing mbebayani kayata merkuri lan PBC. Iwak pe kagolong iwak gedhe sing mangan iwak-iwak cilik lan dadi panggonane zat beracun saka iwak cilik kasebut. Pamawas liyane saka Ketut Sumono (44) minangka wong patani lan sesepuh ana ing Desa Seneporejo Kecamatan Siliragung Kabupaten Banyuwangi isih mitayani sirikan ora oleh mangan iwak sidhat.

4.4.3 Pamawase Masarakat ngenani Kawusanane Kapitayan Lokal Masarakat Jawa

4.4.3.1 Pamawase Masarakat ngenani Kawusanane Positip saka Kapitayan Lokal Masarakat Jawa

Andharan sabanjure yaiku Slamet Riyanto (38) minangka guru ekstrakurikuler lan abdi dalem ana ing sawijine sekolahan sing asale saka Gunung Kidul Yogyakarta. Pethilane kaya ing ngisor iki.

“Apike ya nek dilakoni kanthi tenan ya kemungkinan ana bejane.” (Slamet Riyanto, 25 April 2019)

Miturut informan, kawusanan positip saka anane kapitayan lokal yaiku menawa dilakoni tenanan bakal ana kabegjan sing tuwuh. Kabegjane kayata menawa pitaya nglakoni pasa mutih bakal mikolehake sawijine kasekten utawa karahayon. Menawa pitaya marang sawijine wangsit bisa mikolehake sawijine pituduh ngenani apa sing arepe dumadi.

4.4.3.2 Pamawase Masarakat ngenani Kawusanane Negatip saka Kapitayan Lokal Masarakat Jawa

Imam Hanafi (75) saka Desa Kepuh Kecamatan Papar Kabupaten Kediri ngandharake menawa saka anane kapitayan kasebut, masarakat padha nduweni rasa samar lan wedi menawa ora nindakake bakal ndadekake kawusanan sing ala. Pethilane kaya ing ngisor iki.

“Alane, sik sik, upama tembung saka wong tuwa, aja ngidoni sumur, mundhak lambene guwing. Kamangka iku lak ora mungkin sejatine, amarga menawa sumur diidoni lak malih reged. Saka iku, masarakat sing mercayani malih kabeh dadi padha wedi nek mundhak guwing tenan.” (Imam Hanafi, 7 Maret 2019)

Kawusanan negatip saka anane kapitayan yaiku masarakat dadi nduweni rasa samar lan wedi. Tuladhane yaiku menawa ana pitutur ngenani ora oleh ngidoni sumur jalaran mundhak tutuke guwing. Sejatine iku ora bakal dumadi nanging minangka wujud ora olehe ngidoni sumur jalaran idu iku lak reged menawa nyampur ana ing banyu sumur bakal ora becik kanggo kesehatan, aliyas banyune ora kena diombe uga. Mula saka iku, masarakat samar menawa guwing tenan menawa nindakake tumindak kasebut.

BAB V

PANUTUP

Isine Bab V diperang dadi loro, yaiku (1) dudutan lan (2) pamrayoga, diandharake ing ngisor iki.

5.1 Dudutan

Asil panliten ngenani kapitayan lokal masarakat Gunung Kidul sing kemot ana ing sajrone novel *Pulung Gantung Tali Pati* sing dicekak PGTP diripta dening Iman Budhi Santosa lan saka kanyatan ana ing bebrayan. Bab

kapitayan sing ditemokake ana ing sajrone novel PGTP ana rong prakara, yaiku kapitayan marang mistis lan kapitayan marang mitos. Mula saka iku, underan panliten sing dijupuk ana ing panliten kasebut yaiku (1) kapitayan lokal marang mistis, (2) kapitayan lokal marang mitos, (3) kawusanan saka anane kapitayan marang mistis lan mitos, lan (4) pamawase masarakat ngenani kapitayan lokal.

Kapitayan lokal marang mistis yaiku ngenani laku spiritual, bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib sing dipitayani dening masarakat Gunung Kidul. Sepisan, laku spiritual sing dicakake yaiku lek-lekan lan kothekan kanggo nyingkirake bangsa alus. Kapindhho, bangsa alus wujud yaiku lembut lan dhemit. Lelembut sipate ngganggu, ngrusak, ngrasuki, lan nyilakake manungsa. Menawa dhemit sipate suwalike saka lembut, akeh-akehe malah menahi pitulungan. Katelu, wangsit arupa wisikan dening dhemit lan wewujudan wong jubah putih ana ing Gunung Gambar. Kapapat, ilmu gaib kayata ilmu sing diduweni dening dhukun kanggo nambani wong lara, nggoleki barang sing ilang, menahi pituduh, lan pesugihan.

Kapitayan lokal marang mitos, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha, lan sirikan. Sepisan, gugon tuhon yaiku pitaya marang unen-unen utawa pituture wong biyen. Gugon tuhon sing ana ing sajrone novel PGTP yaiku gugon tuhon isi wasita sinandhi lan gugon tuhon pepali. Kapindhho, pralambang arupa anane tandha menawa ana tetuwuhan thukul, kewan padha teka, lan kahanan sing dumadi. Katelu, legendha sing ana ing novel PGTP yaiku legendha ngenani Gunung Gambar. Kapapat, sirikan utawa pantangan sing ora oleh ditindakake dening masarakat Gunung Kidul.

Kawusanan saka kapitayan lokal marang mistis lan mitos sajrone novel PGTP diperang dadi loro. Sing sepisan kawusanan kapitayan lokal marang mistis lan kapindhho kawusanan kapitayan marang mitos. Kawusanan kapitayan lokal marang mistis lan mitos kasebut uga diperang dadi loro, yaiku ana kawusanan positip lan kawusanan negatip.

Kawusanan positip kapitayan lokal marang mistis yaiku diperang adhedhasar perangane ana laku spiritual, bangsa alus, wangsit, lan ilmu gaib. Sepisan, anane kapitayan marang laku spiritual ndadekake masarakat gelem ngleluri tradhisi kothekan kanggo nggusah pulung gantung. Kapindhho, kapitayan marang bangsa alus ndadekake manungsa luwih ngajeni utawa ngregani bangsa sing ora kasat mripat lan gelem ngleluri kapitayan awujud tradhisi kothekan sing wis mungkrete. Katelu, kapitayan marang wangsit ndadekake masarakat oleh pitutur becik saka bangsa sing ora kasat mripat, kayata diwisiki lan diweruhi gegambaran minangka pituduh kanggo ndeleng lakon sing arepe dumadi. Kapapat, kapitayan marang ilmu gaib yaiku bisa nambani wong lara, kepengin nemokake barang sing ilang, cara supaya bisa mrantasi prakara, lan sapanunggalane.

Kawusanan negatip saka kapitayan marang mistis uga diperang adhedhasar perangane. Sepisan, kapitayan marang laku spiritual ndadekake masarakat was-was jalaran menawa ora ditindakake pulung gantung bakal teka kanggo golek mangsa. Kapindhho, kapitayan marang bangsa alus ndadekake masarakat was-was lan wedi jalaran pulung gantung dianggep mangsa manungsa.

**Kapitayan Lokal Masyarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa*
(Tintingan Antropologi Sastra)**

Katelu, wangsit bisa ndadekake sapa sing diweruhi stres jalaran wisikan lan gegambaran wangsit kasebut dianggep ngganggu. Kapapat, ilmu gaib kadhang digunakake kanggo tumindak ala kayata pesugihan lan nyilakake liyan.

Kawusanan positip kapitayan lokal marang mitos diperang adhedhasar patang perangan, yaiku gugon tuhon, pralambang, legendha, lan sirikan. Sepisan, gugon tuhon ndadekake masarakat bisa luwih sregep anggone mecaki dalam panguripan. Kapindho, pralambang ndadekake masarakat nduweni panjangka kanggo meruhi kahanan sing arepe dumadi. Katelu, legendha yaiku nuwuhake keyakinan lan numusi bisa dadi kasunyatan. Kapapat, sirikan yaiku bisa nuwuhake keslametan tumrap sapa wae sing nindakake.

Kawusanan negatip kapitayan lokal marang lokal uga diperang adhedhasar perangan. Sepisan, gugon tuhon yaiku ndadekake masarakat manut lan wedi kanggo nglanggar utawa nerak paugeran sing wis diuri-uri nganti jaman saiki. Saka anane unen-unen kasebut nuwuhake kawusanan negatip marang gugon tuhon yaiku sikap pesimis utawa cilik ati. Kapindho, pralambang yaiku masarakat malih gumantung marang pralambang kasebut ngenani kedaden sing arepe dumadi ateges ora gelem nyawang kasunyatan. Katelu, legendha yaiku nuwuhake pamikiran musrik ngenani sawijine crita utawa dongenge leluhur. Kapapat, sirikan yaiku nuwuhake rasa isin menawa nganti nglanggar.

Kapitayan lokal marang mistis lan mitos ora amung ana ing karya fiksi kayata novel wae nanging uga ana ing bebrayan mligine Jawa. Ana ing bebrayan kapitayan kasebut akeh sing nindakake. Adhedhasar wawancara sing ditindakake marang masarakat sing kapisan adhedhasar pangupajiwane: patani, guru, lan bakul, sing kapindho adhedhasar agamane: Islam, Kristen, lan Hindu, lan sing pungkasan para sesepuh, panliti oleh dhata menawa kapitayan kasebut isih dipitaya lan kepara akeh sing nindakake.

5.2 Pamrayoga

Adhedhasar asile panliten sing ditindakake dening panliti, bakal diandharake saperangan jlentrehan sing dadi pamrayoga saka panliten iki.

- 1) Panliten ngenani kapitayan lokal sajrone novel PGTP anggitane Iman Budhi Santosa isih ana kekurangan lan kaluputan sing akeh. Mula saka iku, panliti nduweni pangajab supaya panliten iki bisa dibacutake kanthi sampurna. Pamrayoga iki katujokake kanggo masarakat Jawa kayata pamaca lan panliti sabanjure.
- 2) Pangajab kaping pindhone muga panliten iki bisa dadi wacan supaya pamaca mangerteni menawa ing bebrayan Jawa uga ana kapitayan marang mistis lan mitos sing isih dipitaya nganti saiki. Saka anane panliten iki muga bisa didadekake bahan referensi kanggo panliten-panliten antropologi sastra sabanjure mligine ngenani kapitayan marang mistis lan mitos.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin.2011.*Pengantar Apresiasi Karya Sastra*.Bandung: Sinar Baru Algensindo
- Arikunto, Suharsimi.2006.*Prosedur Penelitian (Suatu Pendekatan Praktik)*.Jakarta: Rineka Cipta
- Barthes, Roland.2004.*Mitologi*.Yogyakarta: Kreasi Wacana
- Bowers, Maggie Ann.2004.*Magic(al) Realism*.New York: Routledge
- Danandjaja, James.1997.*Folklor Indonesia*.Jakarta: PT Midas Surya Grafindo
- Djojoseuroto, Kinayati lan Sumaryati, MLA.2000.*Prinsip-prinsip Dasar Penelitian Bahasa dan Sastra*.Bandung: Nuansa Distrindo Jaya
- Eagleton, Terry.2006.*Teori Sastra: Sebuah Pengantar Komprehensif*.Yogyakarta dan Bandung: Jalasutra Anggota IKAPI
- Endraswara, Suwardi.2013.*Metodologi Penelitian Antropologi Sastra*.Yogyakarta: Penerbit Ombak
- _____.2013.*Metodologi Penelitian Sastra*.Yogyakarta: CAPS (Center for Academic Publishing Service)
- _____. 2009. *Metodologi Penelitian Folklor*. Yogyakarta : Medpress.
- _____.2006.*Mistik Kejawen Sinkretisme, Simbolisme, dan Sufisme dalam Budaya Spiritual Jawa*.Yogyakarta: Narasi
- _____.2005.*Buku Pinter Budaya Jawa*.Yogyakarta: Gelombang Pasang
- Eriksen, Thomas Hylland lan Nielsen, Finn Sivert.2013.*A History of Antropology*.New York: Pluto Press
- Geertz, Clifford.1989.*Abangan, Santri, Priyayi dalam Masyarakat Jawa*.Jakarta: PT Dunia Pustaka Jaya
- _____.1992.*Tafsir Kebudayaan*.Yogyakarta: Kanisius
- Hartik, Andi.2018.*Mengenal “Kotekan”, Tradisi Selamatkan Bulan Saat Terjadi Gerhana*. (sajrone <https://regional.kompas.com/read/2018/02/01/08545401/mengenal-kotekan-tradisi-selamatkan-bulan-saat-terjadi-gerhana>. Diakses pada tanggal 9 Maret 2019, 03:44 WIB)

**Kapitayan Lokal Masyarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa*
(Tinting Antropologi Sastra)**

- Husna, Ayu Miftakhul.2018.[Selain Ritual Lek-lekan, 6 Tradisi Ini Dilakukan Masyarakat Jawa Saat Malam 1 Suro](http://travel.tribunnews.com/2018/09/05/selain-ritual-lek-lekan-6-tradisi-ini-dilakukan-masyarakat-jawa-saat-malam-1-suro?page=all).(sajrone Diakses pada tanggal 9 Maret 2019, 03:40 WIB)
- Jamal, Erizal.2006.*Siapakah Yang Disebut Petani Itu ?*.(sajrone <http://www.litbang.pertanian.go.id/artikel/111/pdf/siapakah>. Diakses pada tanggal 27 April 2019, 07:07 WIB)
- Khumaini, Anwar.2014.*Legenda Gunung Kelud dan Kisah Penghianatan Dewi Kilisuci*.(sajrone <https://www.merdeka.com/peristiwa/legenda-gunung-kelud-dan-kisah-pengkhianatan-cinta-dewi-kilisuci.html>. Diakses pada tanggal 16 Maret 2019, 19:57 WIB)
- Koentjaraningrat.2015.*Pengantar Antropologi*.Jakarta: PT Rineka Cipta
- _____.1984.*Kebudayaan Jawa*.Jakarta: PN Balai Pustaka
- Kurnia, Ahmad.2016.*Keabsahan Data dalam Penelitian Kualitatif*.(sajrone <https://skripsimahasiswa.blogspot.com/2016/10/keabsahan-data-dalam-penelitian.html>. Diakses pada tanggal 22 Maret 2019, 09:13 WIB)
- Lestari, Sri lan Budi, Oki.2017.*Mitos Pulung Gantung dan Upaya Menangani Kasus Bunuh Diri di Gunung Kidul*.(sajrone <https://www.bbc.com/indonesia/indonesia-41194325>. Diakses pada tanggal 9 Maret 2019 jam 03:43 WIB)
- Luxemburg, Jan van.1989.*Pengantar Ilmu Sastra*.Jakarta: PT Gramedia
- Manuaba, dkk.(2012).*Mitos Masyarakat, Adat, dan Pelestarian Hutan.ATAVISME*.Vol. 15 No.2 Edhisi Desember, kaca 235-245
- Mufid, Ahmad Syafi'i.2012.*Dinamika Perkembangan Sistem Kepercayaan Lokal di Indonesia*.Jakarta: Badan Litbang dan Diklat Kementerian Agama RI
- Mulyana.(2006).*Spiritualisme Jawa:Meraba Demensi dan Pergulatan Religiusitas Orang Jawa*.Kejawen Jurnal Kebudayaan Jawa, volume 1 (edhisi 2),hlm. 6
- Mulyono, Edi.2012.*Belajar Hermeneutika*.Jogjakarta: IRCiSoD
- Nurgiyantoro, Burhan.2010.*Teori Pengkajian Fiksi*.Yogyakarta: Gadjah Mada University Press
- _____.1987.*Penelitian dalam Pengajaran Bahasa dan Sastra*.Yogyakarta: BPFE
- Prabowo, D. P., dkk.2019.*Ensiklopedi Sastra Jawa*.Yogyakarta: Balai Bahasa DIY
- Pujileksono, Sugeng.2015.*Pengantar Antropologi*.Malang: Intrans Publishing
- Purwadi.2009.*Foklor Jawa*.Yogyakarta: Pura Pustaka Yogyakarta
- _____.2005.*Upacara Tradisional Jawa Menggali Untaian Kearifan Lokal*.Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Ratna, Nyoman Kutha.2013.*Teori, Metode, lan Teknik Penelitian Sastra*.Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- _____.2011.*Antropologi Sastra Peranan Unsur-unsur Kebudayaan dalam Proses kreatif*.Yogyakarta:Pustaka Pelajar
- _____.2007.*Sastra dan Cultural Studies Representasi Fiksi dan Fakta*.Yogyakarta:Pustaka Pelajar
- Salamone, Frank A.2012.*The Heroic Antropologist Rides Again: The Depiction of the Antropologist in Popular Culture*.British: Cambridge Scholars Publishing
- Santosa, Iman Budhi.2017.*Novel Jawa Pulung Gantung Tali Pati*.Yogyakarta: Dinas Kebudayaan Daerah Istimewa Yogyakarta
- Setiawan, Agus.2016.*Pengertian Studi Kepustakaan*.(sajrone <http://www.transiskom.com/2016/03/pengertian-studi-kepuustakaan.html>. diakses pada tanggal 21 Maret 2019, 22:47 WIB)
- Soendari, Tjutju.2012.*Metode Penelitian Deskriptif*.(sajrone https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/35132932/metode_ku.pdf?AWSAccessKeyId=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A&Expires=1553180829&Signature=%2FgD63tjPeeOZGhB3i9yqoO0GBU%3D&response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DMetode_ku.pdf. Diakses pada tanggal 21 Maret 2019, 21:26 WIB)
- Soniatin.2018.*Pengetahuan dan Pengalaman Teks Pembaca Kumpulan Cerpen Saia Karya Djenar Maesa Ayu*.Jurnal Ilmiah Pendidikan Bahasa dan Sastra Indonesia, volume 4 (edhisi 1), hlm. 1

Kapitayan Lokal Masyarakat Jawa sajrone Novel *Pulung Gantung Tali Pati Anggitane Iman Budhi Santosa*
(Tinting Antropologi Sastra)

- Sudikan, Setya Yuwana.2007.*Antropologi Sastra*.Surabaya: Unesa University Press
- Suseno, Franz Magnis.2013.*Etika Jawa*.Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- _____.2001.*Metode Penelitian Kebudayaan*.Surabaya: Citra Wacana lan Unesa Unipress
- Sugiyono.2014.*Metode Penelitian Kuantitatif & Kualitatif*.Bandung: Alfabeta
- Sumiyati, F.2019.*Makna Lambang dan Simbol Kentongan dalam Masyarakat Indonesia*.(sajrone <https://www.usd.ac.id/lembaga/lppm/f113/Jurnal%20Historia%20Vitae/vol21no2oktober2007/MAKNA%20LAMBANG%20DAN%20SIMBOL%20%20KENTONGAN%20sumiyati.pdf>). Diakses pada tanggal 23 Maret 2019, 09:46 WIB)
- Suseno, Franz Magnis.2013.*Etika Jawa*.Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Suwarni.2018.*Bunga Rampai*.Surabaya: Penerbit Bintang
- Suyono, R. P.2007.*Dunia Mistik Orang Jawa: Roh, Ritual, Benda Magis*.Yogyakarta: PT LkiS Pelangi Aksara
- Utami, Novia Widya.2017.*Perbedaan Pengusaha dan Entrepreneurship*.(sajrone <https://www.jurnal.id/id/blog/2017-pengusaha-dan-entrepreneur-itu-beda-apa-perbedaannya/>). Diakses pada tanggal 11 April 2019, 19:44 WIB)
- Wellek, Rene dan Warren, Austin (diterjemahake dening Melani Budianta).2014.*Teori Kesusastraan*.Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Yuliana, Lia.2017.*10 Bahaya Makan Ikan Pari Untuk Kesehatan*.(sajrone <https://halosehat.com/makanan/daging-berbahaya/bahaya-makan-ikan-pari>). Diakses pada tanggal 28 April 2019, 14:02 WIB)
- Zaky.2019.*Pengertian Guru Menurut Para Ahli Beserta Tugas dan Perannya*.(sajrone <https://www.zonareferensi.com/pengertian-guru/>). Diakses pada tanggal 27 April 2019, 07:03 WIB)
- Sumiyati, F.2019.*Makna Lambang dan Simbol Kentongan dalam Masyarakat Indonesia*.(sajrone <https://www.usd.ac.id/lembaga/lppm/f113/Jurnal%20Historia%20Vitae/vol21no2oktober2007/MAKNA%20LAMBANG%20DAN%20SIMBOL%20%20KENTONGAN%20sumiyati.pdf>). Diakses pada tanggal 23 Maret 2019, 09:46 WIB)